

Міністерство освіти і науки України
Національний університет “Києво-Могилянська академія”
Факультет гуманітарних наук
Кафедра історії

Кваліфікаційна робота

Освітній рівень – бакалавр

на тему: «**Становлення спорту в українських містах
Російської імперії на зламі XIX-XX століть**»

Виконала: студентка 4-го року навчання,
спеціальності: 032 «Історія та археологія»

Освітньо-наукової програми «Історія»

Муратова Людмила

Науковий керівник: Валентина Степанівна Шандра, доктор історичних наук,
професор

Рецензент: Дмитро Олександрович Ніколайчук, кандидат історичних наук,
науковий співробітник відділу історії XIX – початку XX ст. Інституту історії

України НАН України.

Кваліфікаційна робота

захищена з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

“ _____ ” _____ 2023 р.

Київ – 2023

Декларація академічної доброчесності

Студентки НаУКМА

Я, Муратова Людмила Олегівна, 4 р.н. навчання факультету гуманітарних наук, спеціальності: 032 «Історія та археологія» адреса електронної пошти: liudmyla.muratova@ukma.edu.ua -підтверджую, що написана мною бакалаврська робота на тему «Становлення спорту в українських містах Російської імперії на зламі XIX-XX століть» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1 -3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомена; -підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки; -згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи Unicheck. - даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

Дата та підпис студента/ки: 24 травня 2023

АНОТАЦІЯ

кваліфікаційної роботи

Тема: «Становлення спорту в українських містах Російської імперії на зламі XIX-XX століть».

Автор: Муратова Л.О., студентка 4-го р. н. освітнього ступеня – бакалавр, спеціальності 032 «Історія та археологія» освітньо- наукової програми «Історія».

Науковий керівник: Валентина Степанівна Шандра, доктор історичних наук, професор.

Захищена: " ____ " _____ 2022 р.

Короткий зміст роботи: Кваліфікаційна робота мала на меті простежити, як відбувалося становлення спорту в українських містах, з'ясувати його види та визначити, яке місце він посідав у повсякденному житті містян. Дану проблему ми вирішили проаналізувати через призму популяризації спорту, культури здорового тіла в суспільстві і участі представників Російської імперії у відродженні Олімпійського руху.

Для розкриття теми ми залучили як історіографічну, так і джерельну бази. Остання складається, в більшості, з періодичних видань, зокрема, ми залучили такі журнали: «К спорту!», «Русский спорт», «Циклист» та інші. В історіографії ж ми спиралися на дослідження Валентини Шандри та Олени Аркуши, Олексія Лях-Породька, Володимира Кулікова, Сергія Бубки та інших.

В результаті, завдяки опрацюванню періодики і літератури, ми змогли з'ясувати умови та причини популярності спортивного руху, проаналізувати спорт як одну із складових повсякденного життя серед багатьох різних категорій містян, і показати роль спортивних змагань в Російській імперії та поза її межами. Наприклад, ми описали висвітлення Олімпійських змагань, участі спортсменів та представників з імперії у них, а також події 1913 року (Перша Російської Олімпіади у м. Києві та підготовку до неї) у тогочасній

пресі. Також дослідили думки експертів-лікарів щодо різних вправ, створених для підтримання здорового і міцного тіла, і методик залучення дітей до фізичної культури. Сфокусували увагу на проникненні спортивного руху в українські міста Російської імперії, а також розглянули проблему введення фізкультури і спортивних занять до навчальних закладів.

Зміст:

<i>Вступ</i>	2
<i>1. Історіографія, джерела та понятійний апарат дослідження історії спорту</i>	4
1.1. Історіографія питання	4
1.2. Джерела дослідження та термінологія	7
<i>2. Популяризація спорту і культури здорового тіла</i>	10
2.1. Уведення фізкультури і спортивних занять до навчальних закладів	10
2.2. Місце спорту в міському середовищі	19
2.3. Популяризація фізичної культури на сторінках періодичної преси	31
<i>3. Участь Російської імперії у відродженні Олімпійських ігор</i>	35
3.1. Міжнародний Олімпійський рух: додання перешкод.....	35
3.2. Організація Київської Олімпіади 1913 р.	40
<i>Висновок</i>	46
<i>Список використаних джерел і літератури</i>	48

Вступ

Остання чверть XIX – початок XX століття характеризуються збільшенням уваги публіки до спорту. Виникали численні товариства і організації, поступово впроваджували фізичне виховання і у програми навчальних закладів. Не останню роль у цьому процесі зіграло відновлення Олімпійських ігор у 1896 році, коли багато країн потрапили під вплив спортивного азарту та бажання стати кращими на світовій арені. Не оминула ця участь і Російську імперію, яка, долаючи перешкоди, поступово робила кроки у становленні спорту і на своїх теренах.

Дана тема є *актуальною*, оскільки розвиток спорту на українських теренах Російської імперії у вітчизняній історіографії представлений досить фрагментарно. Здебільшого, зустрічаються статті або розділи про спорт як елемент дозвілля у працях про повсякдення регіону або міста. Наразі не маємо такого дослідження, яке б комплексно розглядало становлення спорту в українських містах Російської імперії, із залученням масиву тогочасних спортивних періодичних видань. Тому ця тема потребує подальшого вивчення з боку істориків, а наша дипломна робота, впевнені, цьому сприятиме. Окрім цього, наше дослідження також присвячене майбутнім Європейським та Олімпійським іграм.

Об'єктом нашої кваліфікаційної роботи є становлення спорту в українських містах Російської імперії на зламі XIX – XX століть.

Предметом нашого дослідження є спортивні заняття, змагання, товариства, які з'являлися в українських містах, та висвітлення спортивних подій у тогочасній періодиці.

Мета нашого дослідження є простежити, як відбувалося становлення спорту в українських містах, з'ясувати його види та визначити, яке місце він посідав у повсякденному житті містян.

Аби досягнути поставленої мети передбачаємо вирішення таких наукових завдань:

— З'ясувати умови та причини популярності спортивного руху.

— Проаналізувати спорт як одну із складових повсякденного життя серед багатьох різних категорій містян.

— З'ясувати роль змагань у популяризації спорту серед міської людності.

Хронологічні межі: Нижня межа пов'язана з поширенням спорту в містах, а верхня – з початком Першої світової війни, яка змінила спортивні уподобання на військові потреби.

Територіальні межі охоплюють українські міста Російської імперії, у яких заняття спортом користувалися популярністю.

Методологія. У нашій дипломній роботі ми використовували загальнонаукові методи аналізу, порівняльний метод, а також контент-аналіз, так як доводилося працювати, в більшості, з періодичними виданнями.

1. Історіографія, джерела та понятійний апарат дослідження історії спорту

1.1. Історіографія питання

Наразі сучасні дослідники відходять від традиції радянських часів описувати СРСР як державу, яка першою почала розвивати фізичну культуру і спорт на власних теренах. Історики відмовляються від наративу, що в Російській імперії влада прагнула зробити спортивно-гімнастичний рух «одним з засобів ідеологічного впливу і відвернення трудящих від участі у політичній боротьбі»¹. Дослідники рухаються у напрямку всебічного дослідження розвитку спорту в українських містах через призму загальносвітових тенденцій. Варто, однак, зауважити, що в українській історіографії великих праць, монографій з цієї теми небагато. Здебільшого натрапляємо лише на статті або фрагменти про спорт, як складової дозвілля у повсякденному житті того чи іншого регіону. Тому можна сказати, що історіографія з цього питання представлена фрагментарно.

Надзвичайно інформативною і методологічно важливою для нашої кваліфікаційної роботи виявилася стаття кандидата наук з фізичного виховання і спорту Олексія Лях-Породька, яка зосереджена на становленні сокільського руху на українських землях, які перебували у складі Російської імперії². Адже в ній автор дав дуже багато контексту, розглянув формування сокільських організацій у великих містах, а також опрацював багато джерел. Окрім цього, Олексій Олексійович досліджував постать Євгена Гарнич-Гарницького, одного з організаторів Першої російської олімпіади та голови Київського атлетичного і гімнастичного товариства³.

¹ Вострокнутов Л. Д. Спортивний рух в Україні кінця XIX–початку XX ст. *Вісник університету внутрішніх справ*. 1999. № 9. С. 223.

² Див.: Лях-Породько О. О. Особливості становлення сокільського руху на території українських земель, які перебували у складі Російської імперії на початку XX століття. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2009. № 1. С. 86-99.

³ Див.: Лях-Породько О. Євген Гарнич-Гарницький – засновник київського атлетичного товариства та популяризатор сокільства на українських землях Російської імперії. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2011. № 1. С. 109-113.

Продуктивною також стала праця Володимира Кулікова, в якій автор охарактеризував роль фізичної культури і спорту для робітників підприємств Донбасу⁴. Питання місця і ролі спорту розглянуто і у новій книзі Валентини Шандри і Олени Аркуші «Україна в ХІХ столітті: доба модернізації»⁵, де дослідниці влучно описали спорт як елемент дозвілля у повсякденному житті українських міст. Варто зробити акцент і на праці від Національного олімпійського комітету України, авторами якої стали Марія Булатова і Сергій Бубка, один з найвидатніших рекордсменів серед наших земляків⁶. В даній роботі висвітлили організацію і проведення Першої російської олімпіади в м. Києві.

По темі спорту існує багата вибірка статей, які, здебільшого, є доволі сучасними. Нерідко автори описували історію виникнення якогось конкретного виду на наших теренах: фехтування, футболу, яхтингу, тощо. Прикладом можуть слугувати праці Віталія Вербицького⁷, Олени Дьоміної та Василя Бусола⁸. Історія футболу, загалом, досить популярний напрям досліджень. Вартими уваги з цієї теми, однозначно, будуть статті Володимира Наумчука⁹, Геннадія Кураса про розвиток гри в м'яча на Миколаївщині¹⁰, Тараса Вінцовського про Одесу¹¹.

⁴ Див.: Куліков В. О. Підприємства й суспільство в заводських і шахтарських поселеннях Донбасу та Придніпров'я в 1870–1917 рр. Харків, 2019. 388 с.

⁵ Див.: Шандра В., Аркуша О. Україна в ХІХ столітті: доба модернізації. Київ, 2022. 706 с.

⁶ Див.: Бубка С. Н., Булатова М. М. Київ – 1913. Перша Російська Олімпіада. Київ: Олімпійська література, 2013. 232 с.

⁷ Див.: Вербицький В. А. Водний спорт як засіб позашкільної практики фізичного виховання в освітніх закладах Одеського навчального округу (1894-1913 рр.). *Емінак: Науковий щоквартальник*. Київ-Миколаїв, 2007. №2 (2). С.98–104.

⁸ Див.: Дьоміна О., Бусол В. Історична періодизація розвитку спортивного фехтування в Україні. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2013. № 3. С. 191–195.

⁹ Див.: Наумчук В. Євро – 2012: історія українського футболу в контексті європейського виміру. Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць.. Серія: : Історія, міжнародні відносини. 2012. Вип. 9. С. 99–105.

¹⁰ Див.: Кураса Г. Розвиток футболу на Миколаївщині в період Російської імперії та на початку радянських часів. *Physical education, sport and health culture in modern society*. 2008. № 1. С. 70-73.

¹¹ Див.: Вінцовський Т. Зародження футболу в навчальних закладах Одеси. *Південний захід. Одесика.Історико-краєзнавчий науковий альманах*. Вип. 25. Одеса, 2018. С. 64-88.; Вінцовський Т. Футбол в Одесі у період революції: приклад «Маккабі» в сезоні

Не можна оминати і статті, автори яких розглядають становлення спорту і фізичного виховання більш широко, описуючи загальні тенденції, властиві українським теренам. Авторами таких є Марина Кругляк¹², Валентина Кізченко¹³, Леонід Вострокнутов¹⁴ та Сергій Алексєєв¹⁵.

Серед інших варто зазначити і праці з історії розвитку спорту в окремих регіонах або містах Лариси Таран¹⁶, Григорія Грибана¹⁷, Балджи Ілони та Саленко Галини¹⁸.

Принагідними будуть і статті Юрія Черпака¹⁹ та Сергія Бубки²⁰, в яких досліджуються біографії тогочасних спортивних активістів, людей, які брали безпосередню участь у впровадженні фізичного виховання та спорту в публічний простір.

Питанню відновлення Олімпійського руху, зокрема здобуткам спортсменів з Російської імперії на Іграх і організації Першої російської

1917/1918 рр. *Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах*. Вип. 33. Одеса, 2023. С. 99–121.

¹² Див.: Кругляк М. Спорт в житті студентства підросійської України другої половини ХІХ–початку ХХ ст. *Історична панорама*. Чернівці, 2009. № 8. С. 7–19.

¹³ Див.: Кізченко В.І. З історії розвитку спорту на Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Український історичний журнал*. 1980. № 7. С. 94–102.

¹⁴ Див.: Вострокнутов Л. Д. Спортивний рух в Україні кінця ХІХ–початку ХХ ст. *Вісник університету внутрішніх справ*. 1999. № 9. С. 222–226.

¹⁵ Див.: Алексєєв С. В. История регулирования физической культуры и спорта в Российской империи в период ХVІІІ — начале ХХ вв. *Право и государство: теория и практика*. 2016. № 5 (137). С. 98–107.

¹⁶ Див.: Таран Л. Особливості діяльності Першого Гімнастичного Товариства у Харківській губернії наприкінці ХІХ та початку ХХ сторічч. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2019. № 6. С. 5–9.

¹⁷ Див.: Грибан Г. П. Історія діяльності гімнастичного товариства «Сокіл» на Волині. *Східноєвропейський історичний вісник*. Дрогобич: Посвіт, 2017. Спеціальний випуск ІІ. С. 46–51.

¹⁸ Див.: Балджи И., Саленко Г. Физкультурно-спортивное движение в Екатеринославской губернии в дореволюционный период (конец ХІХ в. – 1917 г.). *Спортивний вісник Придніпров'я*. Дніпро, 2016. № 1. С. 152–157.

¹⁹ Див.: Черпак Ю. В. Внесок О. К. Анохіна та В. К. Крамаренка у розвиток фізичного виховання молоді в Києві (перше десятиліття ХХ ст.). *Фізична культура і спорт у сучасному суспільстві: досвід, проблеми, рішення: матер. міжнар. наук.-практич. конф. / редкол.: В. О. Огнев'юк, Л. Л. Хоружа, Н. М. Віннікова, Т. Г. Диба, Т. В. Нестєрова*. Київ, 2012. С. 46–56.

²⁰ Див.: Бубка С. Алексей Бутовский: жизненный путь и творческое наследие. *Наука в олимпийском спорте*, 2013. №1. С. 4–26.

олімпіади, присвячена публікація Оксани Зеленюк та Валентини Чекмарьової²¹ і роботи Олександра Суника²² та Ласло Куна²³.

Тож, історіографія питання становлення спорту на українських теренах, є достатню презентабельною. Спираючись на неї, можна досліджувати чинники та прояви інтересу до спорту в містах та з'ясовувати, кому належала ініціатива залучення до нього якнайбільшого числа людей.

1.2. Джерела дослідження та термінологія

Джерельна база дипломної роботи ґрунтується, в першу чергу, на періодичних виданнях, а саме статтях і повідомленнях журналів «Спорт», «К спорту!», «Спортивная жизнь», «Циклист», «Русский спорт» і «Сокол». Вивчаючи їхні публікації, можна знайти відповіді на багато питань щодо становлення та розвитку спорту як на теренах Російської імперії, так і частково зарубіжжя. Крім них, були залучені до вивчення журнали «Азарт» і «Нива». Газета «Киевлянин» майже не торкалася теми фізичної культури, але і на її шпальтах ми знайшли цікаві факти щодо Першої російської олімпіади, про яку йтиметься у третьому розділі роботи.

Вартісною стала збірка творів Олексія Бутовського²⁴, члена першого Міжнародного олімпійського комітету, а також стаття зі спогадами про Олімпіаду в Афінах 1896 року його ж авторства²⁵. Іменні списки Київської першої гімназії²⁶ дозволили дослідити запровадження спорту у навчальні заклади. Завдяки цьому джерелу було простежено зміни поглядів керівництва

²¹ Див.: Зеленюк О.В., Чекмарьова В.В. Київська олімпіада 1913 р.: перша спроба втілення ідеалів олімпійського руху на теренах України. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. С. 161 – 166.

²² Див.: Суник А. Российский спорт и олимпийское движение на рубеже XIX – XX веков. Изд. 2-е, исправл. и дополн. Москва, 2004. 764 с.

²³ Див.: Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта. Москва, 1982. 400 с.

²⁴ Див.: Бутовский А. Д. Собрание сочинений: в 4 т. / Укладачі С. Н. Бубка., М. М. Булатова. Київ, 2009. Т. 2. 424 с.

²⁵ Див.: Бутовский А. Афины весной 1896 года. *Наука в олимпийском спорте*. 2016. № 2. С. 8–23.

²⁶ Див.: Столетие Киевской первой гимназии (1809 – 1811 – 1911 г.г.). Именные списки и биографии должностных лиц и воспитанников гимназии. Киев, 1911. Т.1. 548 с.

гімназії щодо професійної підготовки тих чи інших кандидатів при прийомі на роботу. Документи і матеріали «Съездов уполномоченных губернских дворянских обществ»²⁷, хоча й містять небагато інформації про спорт, але допомогли детальніше дізнатися про проблеми викладання гімнастики у сільських школах.

Путівник «Спутник по городу Киеву» 1913 року²⁸ допоміг виявити кількість спортивних товариств, які існували в місті. Метою залучення іншого джерела, а саме «Памятной книжки киевского учебного округа»²⁹, було проаналізувати кількість навчальних закладів, в яких викладали гімнастику.

«Краткие сведения о современном положении начального образования в Черниговской губернии»³⁰ та «Земский сборник Черниговской губернии»³¹ стали в нагоді при розгляді уведення спорту в міські та народні училища.

Наостанок зазначимо, ще книгу Петра Лесгафта «Руководство по физическому образованию детей школьного возраста»³² і працю Георгія Дюперрона «Библиография спорта и физического развития» 1915 року³³, яка містить бібліографічну інформацію про публікації та видання сучасників автора з теми спорту та фізичного виховання.

Варто також зупинитися на поняттях теми спорту. Загалом, найбільше ми користуємося двома термінами: «спорт» і «фізична культура». Остання означає «складову частину загальної культури суспільства, що спрямована на

²⁷ Див.: Объединенное дворянство: Съезды уполномоченных губернских дворянских обществ. 1906–1916 гг. В 3 тт. Т. 2. 1909–1912 гг. Книга 1. 1909–1910 гг. Москва, 2001. 679 с.

²⁸ Див.: Спутникъ по г. Киеву: иллюстрированный путеводитель по Киеву и его окрестностямъ : (...). – 8-е изд. С. М. Богуславскаго, испр. и доп. Д. Марголинымъ. Кієвъ, 1913. 138 с.

²⁹ Див.: Памятная книжка Киевского учебного округа на 1912/13 учебный год. Части I и II. Киев, 1913. 725 с.

³⁰ Див.: Краткие сведения о современном положении начального образования в Черниговской губернии. Чернигов: Типография С. И. Цинберга, 1913.

³¹ Див.: Земский сборник Черниговской губернии. Чернигов: Типография губ. земства. 1894. Вып. 4.

³² Див.: Лесгафт П. Руководство по физическому образованию детей школьного возраста. Ч.1. Санкт-Петербург: 1912. с. 384.

³³ Див.: Дюперрон Г. Библиография спорта и физического развития. Петроград, 1915. 263 с.

зміцнення здоров'я, розвиток фізичних, морально-вольових та інтелектуальних здібностей людини з метою гармонійного формування її особистості»³⁴. Спорт, в нашому розумінні, це інструмент фізичної культури, тобто те, за допомогою чого, вона здійснюється. Для точного визначення звернімося до словника: «Спорт – фізичні вправи (гімнастика, атлетика, спортивні ігри, туризм і т. ін.), які мають на меті розвиток і зміцнення організму»³⁵.

Також потрібно підкреслити, що термін «гімнастика» в зазначеному періоді мав ширше значення ніж сучасний вид спорту. Якщо говорити про змагання, то йшлося саме про те, що сьогодні ми уявляємо як спортивну гімнастику. Однак в навчальних закладах цим терміном послуговувались як синонімом до сучасного «фізкультура», що ми неодноразово побачимо в наступних розділах.

³⁴ Куделко В.Е., Аркуша А.О. Фізична культура. *Фармацевтична енциклопедія*. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/373/fizichna-kultura> (дата звернення: 18.05.2023).

³⁵ Словник української мови в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 9. С. 576.

2. Популяризація спорту і культури здорового тіла

2.1. Уведення фізкультури і спортивних занять до навчальних закладів

Потреба фізичної активності для учнів виникла наприкінці XIX століття не зненацька. Початки цього процесу в Російській імперії помітні були ще в кінці XVIII століття, а саме з двох законодавчих документів: «Правила для учащихя народных училищ» (1782 р.) та «О должностях человека и гражданина» (1791 р.), які завбачували необхідність догляду за здоров'ям та фізичним розвитком дітей³⁶. Відновлення Олімпійських ігор у 1896 році сприяло позитивному зрушенню у популяризації спорту і у створенні спортивних організацій, національних змагань та розпорядчих комітетів. Саме Ігри стали першим глобальним кроком у зверненні уваги міжнародної спільноти до культури спорту і здорового тіла, включно і на наших теренах. Звичайно, в умах багатьох лікарів, педагогів і громадських діячів (для Російської імперії гарними прикладами є Петро Лесгафт, Олексій Бутовський та Олександр Анохін) постало питання і фізичного виховання дітей, адже загальновідомо, що спортсменами стають, а не народжуються, тобто це те, що потрібно розвивати змалку. Варто зазначити, що підготовка майбутніх учасників міжнародних змагань навряд чи була головною причиною запровадження фізичної культури в навчальних закладах. На нашу думку, існувало два найбільш поширених переконань громадськості на мету запровадження спорту для дітей: а) спортивно-патріотичне виховання; б) важливість чергування розумової та фізичної активності для здорового розвитку зростаючого покоління.

Пропонуємо для початку зупинитися на меті спортивно-патріотичного виховання молоді. На думку відразу спадає приклад сокільського гімнастичного руху, який спочатку виник на території Чехії, а потім поширився за її межами, насамкінець потрапивши і до Російської імперії. Олесій Лях-Породько в своїй праці наводить цитату з книги Ласло Куна, в якій

³⁶ Алексеев С. В. История регулирования физической культуры и спорта в Российской империи в период XVIII — начале XX вв. *Право и государство: теория и практика*. 2016. №. 5 (137). С. 99.

Йдеться про те, що обставини зародження сокільства припали на боротьбу слов'янських народів в монархії Габсбургів за автономію, а в подальшому, і за незалежність³⁷. Тобто з самого початку місією сокільського руху було сприяти фізичному і патріотичному розвитку юнацтва з метою виховання активних молодих людей, здатних, в разі необхідності, стати на захист своєї батьківщини. Рух почав ширитися містами імперії. Олена Аркуша і Валентина Шандра у своїй роботі наводять такі дані: «У 1900 р. було засновано «Соколи» в Санкт-Петербурзі та Києві (спершу діяло як гімнастичне товариство «Юг»), 1904 р. — у Харкові, 1909 р. — у Чернігові, Полтаві, Катеринославі, Одесі»³⁸. Таку саму мету підтримувала і держава. Очільників влади неабияк збентежив той факт, що зі ста юнаків-міщан в 1908 році лише 40-45 були придатними до військової служби³⁹. Це стало причиною запровадження Миколою II дитячих «потішних» полків. Імператор «побажав», аби в сільських школах запровадили навчання строю і гімнастики, а викладачами мусили бути унтер-офіцери запасу або у відставці⁴⁰.

Якщо говорити про розуміння спорту, як форми активності, що допомагає здоровому розвитку дітей, то варто звернутися до такої визначної постаті як Петро Лесгафт. Педагог і лікар, його також вважають основоположником системи фізичної освіти⁴¹. Важливо, що Петро Францевич у своїй праці «Руководство по физическому образованию детей школьного возраста» порівняв стан зарубіжного і вітчизняного фізичного виховання і прийшов до висновку, що на момент перших років ХХ століття в Російській імперії майже

³⁷ Лях-Породько О. Євген Гарнич-Гарницький – засновник київського атлетичного товариства та популяризатор сокільства на українських землях Російської імперії. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2011. № 1. С. 2.

³⁸ Шандра В., Аркуша О. Україна в ХІХ столітті: доба модернізації. Київ, 2022. С.602.

³⁹ Рылов В. Ю. Патриотические и военно-спортивные организации в общественно-политической жизни России начала ХХ века. *Via in tempore. История. Политология*. 2010. №7 (78). С. 150.

⁴⁰ Там само. С. 152.

⁴¹ Алексеев С. В. История регулирования физической культуры и спорта в Российской империи в период ХVIII — начале ХХ вв. *Право и государство: теория и практика*. 2016. №. 5 (137). С. 99.

нічого не було зроблено у цій сфері⁴². Проте проблеми, в цілому, були і в баченні здорового способу життя всередині сімей. Батьки часом надто сильно оберігали своїх дітей, навіть не виводили їх зимою на вулицю. Такі випадки лікар засуджував⁴³. Ба більше, з його праці можемо зробити висновок, що Петро Францевич багато в чому опирався на погляди Жан-Жака Руссо. Він, наприклад, оперує такими поняттями як «природні вимоги дитини»⁴⁴, а також наводить цитати з «Емілія»⁴⁵. Загалом, основна ідея книги педагога полягає у тому, що розумовий і фізичний розвиток працюють лише у взаємодії, а тому, відповідно, потрібно приділяти рівномірну увагу як одній сфері, так і іншій. Ця думка не була унікальною, адже таку тенденцію в поглядах на мету фізичного виховання дітей підтримували багато мислителів, лікарів і педагогів того часу. Серед них, наприклад, і Олексій Бутовський – представник Російської імперії у першому Міжнародному олімпійському комітеті. Він, зокрема, наголошував на проблемі «професійної деформації» школярів, які майже цілий день проводять, сидячи за письмовим столом, через що стають згорбленими, мають невпевнену ходу, і взагалі в них розвивається «фізичне безсилля»⁴⁶.

Впровадження фізичної культури в навчальні заклади стало потребою часу. Тож важливо з'ясувати, хто займався цією справою на практиці. За приклад обрано елітну Київську першу гімназію, на сторіччя якої були видрукувані «Именные списки и биографии должностных лиц и воспитанников»⁴⁷. В цьому збірнику знаходимо і перелік викладачів гімнастики⁴⁸. Варто уточнити, що в даному випадку слово «гімнастика» вживається, скоріше, як синонім до

⁴² Лесгафт П. Руководство по физическому образованию детей школьного возраста. Ч.1. Санкт-Петербург, 1912. С. 255-256.

⁴³ Там само. С. 256.

⁴⁴ Там само с.256.

⁴⁵ Там само с. 264.

⁴⁶ Бутовский А. Д. Собрание сочинений: в 4 т. / Укладачі С. Н. Бубка., М. М. Булатова. Київ, 2009. Т. 2. С. 239–240.

⁴⁷ Див.: Столетие Киевской первой гимназии (1809 –1811 – 1911 г.г.). Именные списки и биографии должностных лиц и воспитанников гимназии. Киев, 1911. Т.1. 548 с.

⁴⁸ Там само. С. 20.

сучасного терміну «фізкультура», адже під час занять з цього предмета учні виконували різні вправи та грали в рухомі ігри.

Для нашої роботи цей список важливий тому, що містить інформацію про викладачів та частково їхні біографії від перших років існування гімназії і до часу публікації збірки у 1911 році. Однак проміжок між 1835 і 1883 для нас втрачений. У списку він позначається знаком питання, а отже, невідомо, хто був вчителем гімнастики у той час, і чи викладалась вона взагалі.

Цікава особливість полягає у тому, що до 1834 року включно викладачі були тренерами саме з фехтування. Їх в періоді з 1812 до 1834 було лише двоє. Першим був італієць Домініко Розаріо Урсо, а другим – француз Франсуа Лекайе. Не дивно, що представники цих двох країн були запрошені до викладацького складу, адже і до сьогодні фехтувальні школи Італії та Франції вважаються найкращими. Не можемо оминати вражаючий факт з біографії Домініко: італієць до своєї смерті у 1829 році був на посаді тренера з фехтування у Київській першій гімназії, а помер він на 105-му році життя⁴⁹. Незважаючи на поважний вік, як зазначали його знайомі⁵⁰, Домініко Розаріо Урсо зміг зберегти юнацьку жвавість і навіть в глибокій старості міг гідно виконував свою роботу.

Франсуа Лекайе почав працювати в гімназії у 1834 році, тобто 5 років учні були без вчителя. Однак звернімо увагу на інше. У біографічному фрагменті про француза сказано, що він навчав фехтувальному мистецтву як вихованців благородного пансіону при Київській гімназії, так і учнів цієї гімназії за однакову для всіх плату в 50 рублів асигнаціями на рік при тому, що було по два заняття на тиждень і на кожному було присутніми не більше шести осіб⁵¹. Уривок чітко демонструє, що ця «фізкультура» не була безкоштовною. І обов'язковою вона також не була. Можемо зробити припущення, що це було чимось на зразок сучасної спортивної секції. Гімнастика, яку ж викладали з

⁴⁹ Там само. С. 200-201.

⁵⁰ Там само. С. 201.

⁵¹ Там само. С. 113.

1883 р., навпаки, вже була обов'язковим предметом, за який не потрібно було доплачувати. З іншого боку, вчителі перестали затримуватись у навчальному закладі надовго. Зі списку нараховуємо 12 викладачів⁵², лишень двоє з яких не покинули гімназію в перші 2-3 роки своєї служби. Тільки про сімох ми маємо біографічні фрагменти⁵³, аналіз яких наштовхує до висновку, що четверо спеціальної гімнастичної освіти не мали, а мали лише троє.

На цьому можна було б завершити огляд, але ми помітили ще одну особливість: люди без спеціальної освіти викладали гімнастику до 1900 року і були, здебільшого, військовими. Професіонали, по-перше, вчителювали вже після 1900 року, а, по-друге, усі були пов'язані з сокільським рухом, де і отримали необхідні знання з фізичного виховання. Аналіз даних з «Памятной книжки Киевского учебного округа» 1913 року⁵⁴ дозволяє стверджувати, що з 44 юнацьких середніх навчальних закладів, де викладали гімнастику, лише у 18, тобто у меншості, вчителями були професійні військові. Тобто на початку ХХ століття бачимо зміни поглядів на важливість професійної підготовки викладачів гімнастики. Освіта і розуміння своєї справи стають важливими критеріями для обрання на викладацьку роботу таких педагогів. Ця тенденція підтверджується і спостереженнями Олексія Бутовського. Генерал від інфантерії стверджував, що на кінець ХІХ століття в навчальних закладах для цивільних «в лучшем случае гимнастика преподается ... офицерами или унтер-офицерами по военному наставлению, т. е. людьми, к занятию с детьми не подготовленными, и по руководству, написанному для солдат»⁵⁵. Для запровадження необхідних змін Олексій Бутовський пропонував організувати школу для підготовки вчителів, які б розуміли виховну і освітню мету фізичного розвитку дітей і сприяли б у її втіленні⁵⁶. Однак, як зазначалося

⁵² Там само. С. 20.

⁵³ Там само. С. 53, 81, 100, 119, 178, 179, 191.

⁵⁴ Див.: Памятная книжка Киевского учебного округа на 1912/13 учебный год. Части I и II. Киев, 1913. 725 с.

⁵⁵ Бутовский А. Д. Собрание сочинений: в 4 т. / Укладачі С. Н. Бубка., М. М. Булатова. Київ, 2009. Т. 2. С. 238.

⁵⁶ Там само. С. 239.

вище, Микола II мав інакшу точку зору і в 1908 році «побажав», аби у сільських школах гімнастику викладали саме унтер-офіцери. Призвело це до того, що навіть організація «Объединённое дворянство», яка підтримувала верховну владу з її «височайшими» указами, констатувала, що унтер-офіцери не можуть добре займатися одночасно двома справами (фізично розвивати і патріотично виховувати молодь). Адже трапляється, що вони зосереджені на власних матеріальних клопотах⁵⁷. Очевидно, що дворяни не прагнули зняти офіцерів з викладацьких посад, вони просто хотіли зробити систему фізичного виховання більш ефективною, пропонуючи перенести функцію патріотичного виховання на вчителів, яких мали б ретельно перевіряти і відбирати. Так чи інакше, а їхня мета залишалася однаковою – підготувати юнаків до вступу в ряди імперської армії.

Щодо викладання гімнастики в міських училищах, можемо стверджувати, що, наприклад, станом на 1913 рік в Чернігівській губернії їй навчали учнів усіх навчальних закладів такого типу. Викладали здебільшого військові запасу, деякі з них залучали також елементи сокільської гімнастики⁵⁸. Крім цього, земства як органи самоврядування в кінці XIX ст. підіймали питання про запровадження гімнастики в народних училищах⁵⁹. Це свідчить, що до спорту залучалося якомога ширше коло населення.

Якщо з юнаками ситуація зрозуміла, то варто зазначити, що і дівчата мали заняття з гімнастики. З «Памятной книжки Киевского учебного округа»⁶⁰ ми нарахували 26 дівочих середніх навчальних закладів, в яких проводилися такі заняття. Нерідко, однак, їх об'єднували з танцями. Викладали їх лише жінки.

⁵⁷ Объединенное дворянство: Съезды уполномоченных губернских дворянских обществ. 1906–1916 гг. В 3 тт. Т. 2. 1909–1912 гг. Книга 1. 1909–1910 гг. Москва, 2001. С. 637.

⁵⁸ Краткие сведения о современном положении начального образования в Черниговской губернии. Чернигов, 1913. С. 60.

⁵⁹ Земский сборник Черниговской губернии. Чернигов: Типография губ. земства. 1894. Вып. 4. С. 126.

⁶⁰ Див.: Памятная книжка Киевского учебного округа на 1912/13 учебный год. Части I и II. Киев, 1913. 725 с.

Проте маємо і один виняток. В Кам'янець-Подільській приватній дівочій гімназії С.А. Славутинської гімнастику проводив саме вчитель⁶¹.

З розвитком і популяризацією сокільського руху перевага в отриманні робочих місць в навчальних закладах надавалася саме його учасникам, адже вважалося, що вони володіють необхідними знаннями з гімнастики. Однак не всі викладачі виявлялися добре кваліфікованими. Проблема полягала у тому, що існувала різниця між звичайними членами сокільських організацій, себто особами, які їх відвідували заради власного здоров'я і фізичного розвитку, і тими, хто прагнув викладати дану гімнастичну систему дітям або іншим людям. Останнім належало, як зазначає автор статті в журналі «Сокол»⁶², пройти спеціальні курси, спочатку в окружних і повітових управліннях організації, а далі під керівництвом чеської спільноти. В дійсності ж нерідко середні навчальні заклади брали на роботу, так би мовити, вчителів-любителів, які не відвідували ці заняття, та, ймовірно, мали лише практичний досвід виконання вправ і не розумілися ні на педагогіці, ні на анатомії⁶³. На нашу думку, причиною вибору таких кандидатів була нестача кваліфікованих кадрів на теренах Російської імперії, а тому доводилось обирати з того, що було. Це підтверджується і згадками журналу про те, що Міністерство народної освіти виділило кошти не лише на запровадження обов'язкової гімнастики в середніх навчальних закладах, а й на організацію в деяких округах спеціальних двомісячних курсів для підготовки викладачів⁶⁴.

Важливе питання, яке ми хотіли б з'ясувати в цьому підрозділі, впирається у види вправ та ігор, яким навчали учнів на заняттях. Не було єдиної усталеної програми гімнастики у всіх навчальних закладах. Залежно від виду закладу (чи то був кадетський корпус, гімназія чи звичайна школа) та викладачів, які там працювали, і обирався комплекс вправ. Однією з найпопулярніших була шведська гімнастична система. Доволі детально її розглядає в своїй роботі

⁶¹ Там само. С. 266.

⁶² Лукеш А. Гимнастика в средних учебных заведениях. *Сокол*. 1912-1913. №2. С. 25.

⁶³ Там само С. 24.

⁶⁴ Там само. С. 25.

Петро Лесгафт⁶⁵. Він, зокрема, пише, що в шведській гімнастиці вправи розподіляються на дві категорії: підготовчі (виконуються без додаткових снарядів) та головні (зі снарядами)⁶⁶. Перші складаються з того, що зараз ми називаємо «розминкою», а також бігу, присідань, відтискань і випадів. Під час других вправ учні мають виконувати стрибки через колоду, яму, мотузку, стрибки з жердиною і без неї, вправи на рівновагу на колоді, канаті, дошці, також лазити по жердині, канату і драбині. Зауважимо той факт, що в цій системі, на відміну від сокільської гімнастики, не має тренувань з брусами, кільцями та перекладиною. Петро Францевич писав, що «шведська раціональна гімнастика відрізняється меншою складністю і більшою обережністю у виборі вправ, які будуть виконуватись»⁶⁷. Доволі часто викладачі обирали не якусь одну систему, а створювали їхній мікс, беручи, наприклад, частину тренувань зі шведського комплексу і довершуючи їх сокільськими вправами зі снарядами. В університетах, де молодь була більш обізнаною, і де створювали перші спортивні студентські організації, навпаки, існувало якраз-таки протистояння двох систем. Інколи це призводило до того, що керівництво було змушене організувати для студентів окремі підгрупи з різними викладачами гімнастики, як ми бачимо на прикладі Університету Св. Володимира у Києві⁶⁸.

Різноманітні види спорту і спортивних ігор також вводилися у програми навчальних закладів. Серед найпопулярніших були фехтування, футбол та водні види. У спогадах одного з колишніх учнів Київської першої гімназії знаходимо інформацію про те, що окрім фехтування на рапірах та гри в м'яча, юнаки грали ще в «кеглі і крокет»⁶⁹. Варто зазначити, що крокет і крикет – це

⁶⁵ Лесгафт П. Руководство по физическому образованию детей школьного возраста. Ч.1. Санкт-Петербург, 1912. С. 222-244.

⁶⁶ Там само. С. 225.

⁶⁷ Лесгафт П. Руководство по физическому образованию детей школьного возраста. Ч.1. Санкт-Петербург, 1912. С. 231.

⁶⁸ Кругляк М. Спорт в житті студентства підросійської України другої половини XIX–початку XX ст. *Історична панорама*. Чернівці, 2009. № 8. С. 13.

⁶⁹ Столетие Киевской первой гимназии (1809 – 1811 – 1911 г.г.). Именные списки и биографии должностных лиц и воспитанников гимназии. Киев, 1911. Т.1. С. 465.

різні речі. В крикеті м'яча відбивають спеціальною бітою, а в крокеті, навпаки, м'ячі (а точніше, кулі) забивають молотками у невеличкі ворота. Тарас Вінцковський наводить дані про гімназію А. Юнгмейстера в м. Одеса, яка рекламувала потенціальним відвідувачам танці, верхову їзду, греблю, плавання та фехтування як варіанти фізичного розвитку для учнів⁷⁰.

Гра в м'яча також була надзвичайно популярною у багатьох містах, зокрема, і в їхніх навчальних закладах. Прикладом може слугувати Одеса, яка є одним з перших міст-піонерів футболу. В 1908 році там відбулося перше футбольне протистояння між, як припускає Тарас Вінцковський, Одеським британським атлетичним клубом та місцевою командою, яка складалася саме з гімназистів А. Юнгмейстера⁷¹. Це вплинуло на подальше започаткування та організацію футбольних тренувань і в інших навчальних закладах. Наступного року у змаганнях брали участь учнівські команди ще з трьох гімназій (2-ої, 3-ої та 5-ої), реального училища Св. Павла і навіть з кадетського корпусу⁷². Причиною підтримки футболу представниками Одеського навчального округу було те, що захоплення цим видом спорту «поряд з гімнастикою трактувалося як елемент військової підготовки»⁷³, а тому вони виділяли ресурси для підтримки такої учнівської активності, наприклад, віддавали землю з метою облаштування там спортивних майданчиків і стадіонів⁷⁴.

Отже, уведення фізкультури і спортивних занять до навчальних закладів було потребою часу з трьох причин: по-перше, через всесвітню популяризацію спорту і змагань, по-друге, через потреби держави у кращій спортивно-військовій підготовці юнацтва, по-третє, через загальну зміну педагогічної думки, яка завважувала на необхідності чергування розумової та фізичної активності учнів. Для українських територій у складі Російської імперії характерним було те, що не існувало єдиної усталеної програми гімнастики в

⁷⁰ Вінцковський Т. Зародження футболу в навчальних закладах Одеси. *Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах*. Вип. 25. Одеса, 2018. С. 66.

⁷¹ Там само. С. 67-68.

⁷² Там само С. 73-74.

⁷³ Там само. С. 72.

⁷⁴ Там само. С. 72-73.

усіх навчальних закладах, а тому користувалися різними системами (шведським або сокільським комплексом), залежно від типу закладу та викладачів, які в ньому працювали. Окрім гімнастики, учні та студентство могли займатися різними видами спорту та спортивними іграми, серед яких фехтування, плавання, гребля, крокет і, звичайно, футбол або «гра в м'яч», яка поступово заповнює більшість міст.

2.2. Місце спорту в міському середовищі

З кінця XIX століття спорт поступово поширюється містами Російської імперії. Частково це пов'язано з процесами індустріалізації, яку супроводжував приїзд багатьох фахівців-іноземців. Вони, своєю чергою, організовували різні спортивні гуртки як форми дозвілля, які були популярні на їхній батьківщині. Їхній приклад підхоплювали інженери, конторські службовці для яких спорт ставав звичкою. Прикладом може слугувати Одеський британський атлетичний клуб (далі ОБАК – Л.М.), заснований 1878 року. Він організував першу футбольну команду на території України⁷⁵. Таким чином англійці привезли свою гру до чорноморського міста. В 1890-х роках у складі ОБАК з'являються і перші місцеві гравці. Як зазначає Володимир Наумчук, власну місцеву команду одесити створили лише у 1899 році⁷⁶, тобто лише через 21 рік. Можемо зробити припущення, що ця команда або не була дуже популярною, або проіснувала не довго, оскільки ми не знайшли згадок про неї у тогочасній спортивній пресі. Наприклад, журнал «Спорт» 1908 року відзначає про Одесу наступне: «Футбол майже нікому не знайомий. Існує тільки невеликий закритий англійський гурток...»⁷⁷. Далі знаходимо інформацію, що члени цього гуртка грали проти англійських матросів з пароплавів, що приходили в порт⁷⁸. Очевидно, йдеться про ОБАК, інших

⁷⁵ Наумчук В. Євро – 2012: історія українського футболу в контексті європейського виміру. Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць.. Серія: : Історія, міжнародні відносини. 2012. Вип. 9. С. 101.

⁷⁶ Там само.

⁷⁷ Вінцовський Т. Зародження футболу в навчальних закладах Одеси. *Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах*. Вип. 25. Одеса, 2018. С. 70.

⁷⁸ Спорт. 1908. №13. С.200.

команд, як видно з джерела, не було. Звертаємо увагу, що це петербурзьке видання, а тому існує вірогідність того, що маленькі місцеві любительські команди, які ще не отримали змагального досвіду, не потрапили під лупу авторів. В будь-якому разі, як ми вже зазначали, в попередньому підрозділі, 1908 рік став переломним для одеського футболу, адже саме тоді пройшов перший матч між ОБАК і місцевими гравцями з гімназії А. Юнгмейстера, який дав «зелене світло» для організації інших одеських команд. Цікавий той факт, що гімназістам прищепив любов до гри в м'яча пан Джон Пітерс – викладач англійської мови, як дослідив Тарас Вінцковський⁷⁹. Знову бачимо, що саме іноземні впливи спонукали до розповсюдження тут цієї гри. Після створення багатьох учнівських команд, поступово з'являються і дорослі. Врешті-решт, в 1911 році засновують Одеську футбольну лігу, в складі якої в різні роки було до 8 команд⁸⁰.

Вивчаючи розвиток інших видів спорту в чорноморському місті, варто звернутися до статті «Спорт в Одесі» 1908 року⁸¹. В ній йдеться про те, що популярністю користувалися авто- і велоспорт, розвивалося повітроплавання (не останню участь в якому брав Сергій Уточкін). Прихильників атлетики, як і зимових видів спорту, було зовсім мало. Спроби організації атлетичної школи не увінчалися успіхом. При знайомстві з запровадженням водних видів спорту складається враження, що автор статті трохи лукавить, оскільки на початку говорить, що вони «не настільки розвинені, як можна було б очікувати»⁸², натомість нижче підкреслює енергійну діяльність мінімум двох вітрильних клубів і одного гуртка, представники яких брали участь у змаганнях та навіть перемагали в першості Одеси по греблі⁸³.

⁷⁹ Вінцковський Т. Зародження футболу в навчальних закладах Одеси. *Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах*. Вип. 25. Одеса, 2018. С. 66-67.

⁸⁰ Вінцковський Т. Футбол в Одесі у період революції: приклад «Маккабі» в сезоні 1917/1918 рр. *Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах*. Вип. 33. Одеса, 2023. С. 101.

⁸¹ Спорт в Одессе. *Спорт*. 1908. №13. С. 200-201.

⁸² Там само. С. 200.

⁸³ Там само. С. 200-201.

Варто пояснити, що здебільшого тільки елітарні прошарки населення могли дозволити собі займатися авто-велоспортом, яхтингом та греблею, адже все це вимагало специфічного оснащення та інвентаря, які були доволі дорогими. Проте одеські яхт-клуби взялися залучати молодь та матеріально їй допомагати. Чорноморський, Катерининський яхт-клуби та вітрильний гурток виділили човни для навчальних закладів Одеси⁸⁴. На території Катерининського яхт-клубу, за домовленістю з керівництвом Одеського навчального округу, навіть проводилися заняття для відібраних учнів старших класів з державних гімназій та реального училища Св. Павла. Спершу вони були безкоштовні, проте вже наступного 1909 року потрібно було сплачувати 50 копійок на місяць, а з дітей з незаможних родин оплата не знімалась⁸⁵.

Завершити про спорт в Одесі хотілося б досить цікавим фрагментом. Виявляється окрім звичайних ковзанів, популярністю в місті користувалися і ролики, а саме квади, які відрізняються від сучасного варіанту тим, що мали пару коліс спереду, і іншу пару – позаду. Одеський журнал «Спортивная жизнь» рекламував Гранд Скетинг-Ринк, який знаходився на вулиці Грецькій, 48⁸⁶. Так як «скетинг-ринками» іменували роледроми, то встановлюємо, що в чорноморському місті в 1910 році функціонувала спеціальна площадка для катання на роликових ковзанах. У Херсоні в тому ж таки році був побудований свій скетинг-ринк, в якому була переодягальня, буфет і навіть місце для оркестру⁸⁷.

Продовжуючи дослідження розвитку спорту на південноукраїнських теренах, мусимо зазначити, що джерельна база по Херсону та Миколаєву, в порівнянні з Одесою, не настільки багата. Відомо, що в обох містах були футбольні команди, і навіть були проведені спільні матчі. Як бачимо зі статті

⁸⁴ Вербицький В. А. Водний спорт як засіб позашкільної практики фізичного виховання в освітніх закладах Одеського навчального округу (1894-1913 рр.). *Емінак: Науковий щоквартальник*. Київ-Миколаїв, 2007. №2 (2). С. 99.

⁸⁵ Там само. С. 99-100.

⁸⁶ В Одессе. Роллер-скетинг. *Спортивная жизнь*. 1910. № 7. С. 64.

⁸⁷ Скетинг-ринк для масс. URL: <http://mycity.kherson.ua/avtory-ag/skorohod/skating-rink-dlya-mass.html> (дата звернення: 18.05.2023).

кореспондента журналу «Русский спорт», 24 червня 1912 року пройшов матч між командою миколаївського «Атлетик-клуба» і херсонською збірною⁸⁸. Протистояння було настільки запальним, що були постраждалі, яких відправили до лікарні: один зламав руку, а інший – розбив ногу.

Футбол в Миколаєві розвивався за схожим з Одесою сценарієм, тобто спочатку його привезли англійські моряки, а потім він поширився серед містян. Миколаївці швидко оцінили переваги гри, а тому в місті з'явилося багато вуличних команд⁸⁹. Поступово з'являються й офіційні команди, а вже в 1912 році утворюється Миколаївська футбольна ліга, представники якої в 1914 році виборюють перемогу в матчі проти професійних турецьких гравців з клубу «Фенербахче»⁹⁰. Серед вітчизняних команд головними конкурентами миколаївців завжди були одесити.

Становлення спорту в Миколаєві, як загалом і в інших імперських містах, було можливим лише за наявності двох факторів: діяльності спортивних активістів та підтримки державних установ і органів самоврядування. В даному випадку, близькість до Південного Бугу та вихід до Чорного моря сприяли розвиткові вітрильного спорту, тому, як і в Одесі, бачимо активну діяльність саме яхт-клубів. Журнал «Русский спорт» 1909 року зазначав, що при місцевому яхт-клубі був організований учнівський гурток, який прагнув займатися сокільською гімнастикою. Директор реального училища, пан Вірен радо підтримав ідею і, переговоривши з комітетом яхт-клуба, надав спортивний зал для занять гуртка. Учасники мали сплачувати членський внесок – 2-3 рублі на місяць для закупівлі гімнастичного інвентаря та придбання власного залу у майбутньому⁹¹. Міська дума також активно долучалася до підтримки фізичного виховання населення. Вона, зокрема, взаємодіяла з яхт-клубом, виділила ділянку землі під

⁸⁸ Футбол. *Русский спорт*. 1912. № 28. С. 16.

⁸⁹ Кураса Г. Розвиток футболу на Миколаївщині в період Російської імперії та на початку радянських часів. *Physical education, sport and health culture in modern society*. 2008. № 1. С. 70.

⁹⁰ Там само.

⁹¹ Николаев. *Русский спорт*. 1909. №20. С.11.

організацію спортивного майданчика для школярів, які займалися вітрильним спортом, а також відкрила школу плавання для 279 курсантів⁹².

На Волині, особливо в губернському Житомирі, першопочаткову популярність здобув циклізм, тобто велоспорт сучасною мовою. У виданні «Спорт» 1908 року знаходимо інформацію про те, що там «лет 20 тому назад» (тобто десь наприкінці 80-х – напочатку 90-х років ХХ століття) функціонувало «Общество велосипедистов-любителей», яке облюбовало три чудові і довгі шосейні дороги, які давали змогу циклістам вільно пересуватись і тренуватись на своїх «залізних конях»⁹³. Товариство, однак, проіснувало не досить довго. Нову сторінку у розвитку спорту в Житомирі помічаємо вже в 1907 році, коли було відкрите «Житомирское общество любителей физических упражнений»⁹⁴. Як зрозуміло з назви, орієнтувалося воно саме на гімнастику, хоча і велоспортом там також займалися. Незважаючи на те, що членами правління товариства були представники елітарних груп населення, вони намагалися залучити якомога ширше коло житомирців для популяризації спорту у місті. Журнал пише, що членським внеском було 3 рублі на рік⁹⁵. Якщо порівняти з платою в учнівських спортивних гуртках Миколаєва та Одеси, то виявиться, що заняття в «Житомирском обществе» були цілком доступними. За такий кошт було б навіть важко нормально утримувати гімнастичний зал та купляти необхідний інвентар. «К счастью, явилась щедрая помощь со стороны местного филантропа, отзывчивого на всякое полезное начинание, барона И. М. де-Шодуар»⁹⁶. Ідеться, звичайно, про Івана Максиміліановича де Шодуара, на кошт якого побудували ще й один з міських парків, який і зараз можна відвідати.

⁹² Тригуб П.М., Довгань Н.Ю. Діяльність Миколаївської міської думи в галузі освіти, охорони здоров'я, фізичного виховання і спорту (друга половина ХІХ –початок ХХ ст.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Вип. VII. Запоріжжя, 1999. С. 182.

⁹³ Гриневский А. Велосипедный спорт в Житомире. *Спорт*. 1908. №12. С. 185.

⁹⁴ Там само.

⁹⁵ Там само. С. 186.

⁹⁶ Там само.

Катеринославська громада намагалася не відставати від провідних міст Російської імперії. З 1894 року, коли було засноване Катеринославське товариство циклістів, і до революції 1917 року існувало ще мінімум 10 офіційних спортивних організацій⁹⁷. Разом з неофіційними їх, очевидно, було більше. Проаналізувавши працю Олексія Ляха-Породька⁹⁸, можемо стверджувати, що в цьому місті неабияк розвивалося сокільство, яке було чи не головним рушієм в піднесенні місцевої фізичної культури. На VI Всесокільський зліт учасників з Катеринослава приїхало майже вдвічі більше ніж з інших міст, що свідчить про популярність руху серед містян. Катеринославці добре проявили себе на змаганнях. В різних видах, здебільшого легкоатлетичних, вони зайняли 8 призових місць⁹⁹. З інших спортивних організацій варто виокремити студентське товариство «Спорт-Клуб», що виникло при Вищому гірничому училищі. В 1908 році було офіційно схвалено статут товариства. Про його цілі читаємо в журналі «Спорт»¹⁰⁰. Клуб прагнув долучати своїх членів, окрім гімнастики та легкої атлетики, до фехтування, велоспорту, плавання та катання на ковзанах. Також закликав слухати спортивно-просвітницькі лекції і створювати навіть гімнастичні курси.

На початку ХХ століття любительський спорт для його послідовників був, скоріше, хобі та складовою дозвілля, ніж професію. Головними цілями спортсменів було досягнути фізично красивого і здорового тіла, продемонструвати свої вміння, стати кращим на змаганнях та своїм прикладом залучати інших до занять спортом. Отримання квартири в центрі міста та

⁹⁷ Балджи И., Саленко Г. Физкультурно-спортивное движение в Екатеринославской губернии в дореволюционный период (конец XIX в. – 1917 г.). *Спортивный вестник Придніпров'я*. Дніпро, 2016. № 1. С. 153.

⁹⁸ Див.: Лях-Породько О. О. Особливості становлення сокільського руху на території українських земель, які перебували у складі Російської імперії на початку ХХ століття. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2009. № 1. С. 86-99.

⁹⁹ Балджи И., Саленко Г. Физкультурно-спортивное движение в Екатеринославской губернии в дореволюционный период (конец XIX в. – 1917 г.). *Спортивный вестник Придніпров'я*. Дніпро, 2016. № 1. С. 155.

¹⁰⁰ Катеринослав. *Спорт*. №18. 1908. С. 280.

грошової винагороди від держави за перемогу на Олімпійських іграх ще не було розповсюдженою метою тренувань 24/7 у закритому та спекотному спортивному залі. Сучасні члени українських збірних, здебільшого, дуже відмежовані від загалу. Вони навчаються в спортивних інтернатах, потім в інститутах фізкультури, кожен день витрачають на тренування (залежно від спрямування) по 6-7 годин, а тому, фактично, живуть у досить закритому середовищі, яке складається лише з тренерів, їхніх помічників та інших спортсменів. Тодішнім атлетам було важливо розповсюджувати ідеї фізичного виховання і культури. Саме тому вони проводили різні заходи, серед яких вечори та демонстрації, аби через призму розваги та відпочинку залучати місцеве населення. Наприклад, товариство «Сокол» в Полтаві організувало гімнастичний вечір в приміщенні міського театру¹⁰¹. Близько 50 спортсменів демонстрували на сцені різноманітні комбінації вправ зі снарядами та без них. Також був влаштований буфет і лотерея. Такий захід приніс «соколам», окрім аплодисментів, ще й трохи більше ніж 800 рублів, половина з яких пішла на благодійність. Схожі вечори проводилися й у Києві. Міське Атлетичне і Спортивне товариство підготувало велику програму, яка була розрахована на те, щоб показати глядачам номери з фехтування, боротьби, важкої атлетики, стрільби та різні види гімнастичних вправ. Були також присутні жонглерські виступи, а в кінці вечора оголосили танці¹⁰². Як ми намагалися показати, спортивні вечори носили, здебільшого, розважальний характер і були чимось, на кшталт, концерту. Так чи інакше, а головне те, що ці виступи позитивно впливали на розповсюдження фізичної культури серед населення.

Нарешті поговоримо про славетне місто Київ, в якому перебувала чи не найбільша кількість спортивних активістів в імперії. Недарма саме там була проведена Перша російська олімпіада, організацією якої займалися, серед інших, такі відомі діячі як Євген Гарнич-Гарницький і лікар Олександр

¹⁰¹ Терновский А. Известия сокольских обществ. Полтава. *Сокол*. 1912-1913. №4-5. С. 85.

¹⁰² Лео. Атлетика. Киев. *Спорт*. 1908. №10. С. 159.

Анохін. Вартою уваги є публікація останнього в журналі «Спорт»¹⁰³. З неї дізнаємося, що найбільше киян цікавили змагання з професійної боротьби і велоспорту. Серед організацій виділялося Київське атлетичне і гімнастичне товариство під проводом Гарнича-Гарницького, яхт-клуб, який дивував автора своїм «суворо-пихатим» виглядом¹⁰⁴, товариство «Юг» і автомобілісти.

Незважаючи на те, що Олександр і Євген доволі часто перетиналися один з одним задля спільної діяльності, ми виявили, що часом між ними були доволі напружені відносини. Анохін, який зазвичай публікувався під псевдонімом «Б. Росс», одного разу навіть назвав в статті Гарнича-Гарницького «диктатором»¹⁰⁵. І це не в якомусь локальному, а в загальноімперському журналі. Крім цього, Євген Федорович був помічений лікарем мінімум два рази в проявах неспортивної поведінки, фіктивної боротьби, де завчасно було відомо, хто виграє, а хто програє¹⁰⁶. Дійшло навіть до судової справи. Проблема полягала у тому, що під час професійних змагань з боротьби, які проходили у цирку, стався конфлікт між Євгеном Федоровичем і бійцями, через що останні відмовилися виступати. Глядачам, які купили квитки завчасно, прийшлося повертати гроші. Власник цирку подав до суду на Гарнича-Гарницького, щоб той відшкодував йому збитки. Останній, намагаючись захищати себе, заявив, що ці змагання важко назвати боротьбою, адже учасники завчасно домовилися, хто буде в програші¹⁰⁷. Як резонно зазначав Олександр Анохін: «Невже до суду товариство про це нічого не знало, а якщо і знало, то чи гідне це спортивного товариства – влаштовувати змагання, в яких результат завчасно відомий, тобто свідомо брехати публіці?»¹⁰⁸. Після ще одного схожого випадку лікар просто вийшов зі складу співробітників товариства¹⁰⁹. Олександр Костянтинівич був прихильником

¹⁰³ Росс Б. Спорт в Киеве. *Спорт*. 1908. №26. С. 409-410.

¹⁰⁴ Там само. С. 410.

¹⁰⁵ Там само. С. 409.

¹⁰⁶ Див.: Росс Б. Чемпионат Атлетического Общества в Киеве. *Спорт*. 1908. № 1. С. 12; Росс Б. Киев. *Спорт*. 1908. № 12. С. 183, 192–193.

¹⁰⁷ Там само. С. 183.

¹⁰⁸ Там само.

¹⁰⁹ Росс Б. Чемпионат Атлетического Общества в Киеве. *Спорт*. 1908. № 1. С. 12.

олімпійської ідеї чесного і справедливого спорту, в якому матеріальні вигоди не становлять головної мети для атлетів. Тому, на нашу думку, він відрізняв професійні і любительські змагання, надававши перевагу останнім. Найкраще це видно з фрагменту статті, де лікар пропонує Київському атлетичному і гімнастичному товариству звільнитися від думок про професіоналізм і циркову арену¹¹⁰. Описані «пригоди» Гарнича-Гарницького ілюструють, що Євген Федорович мав ширші погляди на спорт ніж Олександр Анохін, і часом не бачив в цирковій боротьбі нічого поганого. Відповідаючи на питання про те, хто, наприклад, міг ставати учасником спортивних занять у товаристві, то долучатися мали змогу навіть робітники¹¹¹.

Аби детальніше заглибитися у різноманіття київських спортивних організацій, звернімося до ілюстрованого путівника «Спутника по Києву». Він вказує на те, що в місті в 1913 році існувало 8 спортивних товариств і одна гімнастична школа: Київський відділ Імператорського товариства правильного полювання, Київське руське товариство правильного полювання, Київський клуб автомобілістів, Імператорське Південно-Західне товариство заохочування конярства, Південно-Західне заохочувальне скакове товариство, Гімнастичне товариство «Сокіл», Польське гімнастичне товариство, Київський яхт-клуб та школа масажу і гімнастики доктора В. К. Крамаренка¹¹². Як видно з даного переліку, деякі організації зовсім не відповідають заявленій «спортивності». До того ж автор путівника по Києву проігнорував численні студентські спортивні гуртки. Тому цей список виявився зовсім неповним.

Серед університетських любителів виділялися студенти Київської політехніки та Університету Св. Володимира. Статут останніх було офіційно

¹¹⁰ Росс Б. Киев. *Спорт*. 1908. № 12. С.193.

¹¹¹ Шандра В., Аркуша О. Україна в ХІХ столітті: доба модернізації. Київ, 2022. С.605.

¹¹² Спутникъ по г. Киеву : иллюстрированный путеводитель по Киеву и его окрестностямъ : (...). – 8-е изд. С. М. Богуславскаго, испр. и доп. Д. Марголинымъ. Київъ, 1913. С.102, 109–110.

схвалено у 1909 році¹¹³. Про їхню діяльність та здобутки зазначає Марина Кругляк:

Гуртківці розвивали гімнастику, футбол, лаун-теніс, ковзанярський спорт, для чого облаштували гімнастичний зал та залили каток. Студенти організовували спортивні лекції, свята та вечори, збір з яких йшов на потреби гуртка. Одним із таких заходів було пароплавне гуляння 15 травня 1914 р. до Межигір'я, де відбулися спортивні виступи гуртківців – метання диску, ядра, спису, стрибки у висоту з місця та з розбігу, партерна гімнастика та боротьба¹¹⁴.

З наведеної інформації можемо встановити, що дана студентська організація існувала понад 5 років. Чому тоді ні Олександр Анохін, ні «Спутник» не додавали їх у перелік спортивних товариств? Можемо зробити припущення, що автори просто не вважали їх повноцінними товариствами, скоріше, просто додатками до навчальних закладів.

Можна стверджувати, що Київ був одним з передових міст Російської імперії в плані розвитку спорту. Надзвичайно компліментарну характеристику дає йому журнал «Русский спорт»¹¹⁵. Так, зокрема, автор наголошує на широкому сокільському русі в Києві, на діяльності «отца киевской атлетики» Гарича-Гарницького¹¹⁶, на польському гімнастичному товаристві і на популярності у жителів міста різноманітних видів спорту, серед яких названо теніс і футбол.

Вивчаючи періодичні видання по цій темі, ми навіть натрапили на київський рекорд: викладач Київського атлетичного і гімнастичного товариства зміг підтягнутися нижнім захватом рук 32 рази за 3 хвилини¹¹⁷.

Харків, хоча й з меншими обертами, у порівнянні з Києвом, але також поступово долучався до спортивного життя. Якщо говорити про гуртки для робітників, то перші з них були утворені на заводі сільськогосподарських машин Гельферіх-Саде десь на початку 1910-х¹¹⁸. Саме там активно

¹¹³ Кругляк М. Спорт в житті студентства підросійської України другої половини XIX–початку XX ст. *Історична панорама*. Чернівці, 2009. № 8. С. 9-10.

¹¹⁴ Там само. С. 10.

¹¹⁵ Спортивные организации Киева. *Русский спорт*. 1909. № 20. С. 11.

¹¹⁶ Там само.

¹¹⁷ Атлетика. Киев. *Спорт*. 1908. № 12. С.193.

¹¹⁸ Шандра В., Аркуша О. Україна в XIX столітті: доба модернізації. Київ, 2022. С.608.

розвивався футбол. Елітарні групи почали займатися спортом в Харкові значно раніше. За детальнішою інформацією звернемося до журналу «Циклист» 1895 року¹¹⁹. Виявляється, що, наприклад, перший гурток велосипедистів виник у місті в 1886 році, проте існував він доволі епізодично: в 1889 закrywся, а в 1893 році знову відновив свою діяльність. Наступного року серед його членів налічувалося 175 осіб¹²⁰. Загалом, гурток, який на той час вже давно перетворився на Харківське товариство велосипедистів-любителів, мав чудовий трек, павільйон з декількома кімнатами-залами і навіть терасою. Навколо треку були розташовані глядацькі місця, розраховані на 800 осіб, а також спеціальні ложе для високопосадовців, в тому числі і для губернатора¹²¹. Припускаємо, що робітники навряд чи могли долучитися до діяльності цього велосипедного товариства. Проте футбол і гімнастика були їм доступні.

Спорт був протигагою пагубним розвагам, наприклад, алкоголю. Валентина Шандра і Олена Аркуша зазначають: «Надмірне споживання алкоголю впливало на працездатність, призводило до прогулів, трудових конфліктів...»¹²². Очевидно, що цій пагубній звичці проведення вільного часу потрібно було якось протидіяти і займати людей чимось корисним. Розуміючи проблему і завдання, які стоять для її вирішення, Максиміліан Гельферіх відкрив в Харкові для своїх підлеглих футбольний стадіон, на якому вже в 1911 році проходить перше протистояння з англійською командою¹²³. Пан Гельферіх загалом активно підтримував спорт. Окрім організації гуртків на своєму заводі, він також був почесним членом Харківського гімнастичного товариства і «завжди вносив найбільшу благодійницьку суму» на розвиток спорту¹²⁴.

¹¹⁹ Lanterne. Из Харькова. *Циклист*. 1895. №2. С. 11-12.

¹²⁰ Там само. С. 12.

¹²¹ Там само.

¹²² Шандра В., Аркуша О. Україна в XIX столітті: доба модернізації. Київ, 2022. С.609.

¹²³ Там само. С. 608.

¹²⁴ Таран Л. Особливості діяльності Першого Гімнастичного Товариства у Харківській губернії наприкінці XIX та початку XX сторіч. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2019. № 6. С.8.

Питання ролі спорту в боротьбі з п'янством підіймалося й періодикою. Пан Гриневський написав статтю з цієї теми у періодичному виданні «Спорт»¹²⁵. Автор порівнював показники здоров'я населення Швеції та Росії. Й прийшов до висновку, що причиною, що життя середньостатистичних шведів більше на 20 років ніж у росіян, є неспортивний та нездоровий спосіб життя останніх. Він також наголошував на необхідності втручання держави, яка б мусила виділяти кошти на розвиток спортивної інфраструктури, запроваджувати спілки для розвитку спорту та для залучення до нього якомога більшого числа населення. Таким чином люди ставали б витривалішими, а їхні організми – міцнішими. Як дослідив Володимир Куліков, ідея спорту як противаги алкоголю поширилася і на підприємства Юзівки. В 1915 році там діяло товариство «Сокіл», де близько 80 учасників займалися футболом та гімнастикою¹²⁶.

Отже, велику роль у становленні спорту в українських містах Російській імперії відіграли іноземці, які в період індустріалізації приїхали як фахівці-інженери на фабрики, заводи, шахти міст і почали знайомити населення з різноманітними видами спорту. Місцеві спортивні активісти переймали зарубіжні практики і намагалися розповсюджувати їх, в чому їм часто-густо допомагали державні установи, органи самоврядування або меценати і покровителі, які пропонували фінансову та матеріальну допомогу. Серед них було немало й власників промислових підприємств. Створення товариств, спілок і гуртків провокувало і певні зміни в суспільстві, яке тепер долучалося до фізичної культури через організацію публічних лекцій, виступів та вечорів. Ініціативу підхоплювала молодь, найперше університетська і гімназійна. Адже саме вони після завершення свого навчання і поповнювали лави спортивних активістів. Тож, спорт став опцією корисного для здоров'я дозвілля для все більшого міського загалу.

¹²⁵ Гриневский А. Роль спорта в борьбе с пьянством. *Спорт*. 1908. №17. С. 266-267.

¹²⁶ Куліков В. О. Підприємства й суспільство в заводських і шахтарських поселеннях Донбасу та Придніпров'я в 1870–1917 рр. Харків, 2019. С. 243.

2.3. Популяризація фізичної культури на сторінках періодичної преси

Спортивні періодичні видання на початку ХХ століття стали головним рупором для розповсюдження ідей фізичної культури. Окрім публікування новин, тогочасні журнали (варто підкреслити, що саме журнали, адже їх було значно більше, ніж газет) часто займалися просвітницькою діяльністю: розповідали про історію виникнення спорту у світі, в тій чи іншій країні/регіоні/місті, пояснювали, в чому полягає різниця між гімнастичними комплексами і, головне, давали інструкції з виконання всіляких вправ. Тому навіть якщо ви б жили в невеликому місті, де не було різноманіття спортивних організацій, то також могли долучитися до виконання хоча б елементарних фізкультурних рухів.

Намагаючись дослідити для нашої кваліфікаційної роботи те, як локальні видання (на прикладі газет «Южный край» і «Киевлянин») писали про спортивні події в їхніх містах, ми виявили, що автори не давали читачеві майже ніякої інформації по цій темі. Лише в газеті «Одесский листок» існувала постійна спортивна рубрика. «Киевлянин» написав про Першу російську олімпіаду 1913 року¹²⁷. На нашу думку, олімпіада потрапила на шпальти газети тому, що подію такого масштабу в м. Києві авторам просто не можна було проігнорувати, адже приїжджали на відкриття не абихто, а «височайші особи». Інші змагання залишалися поза увагою цієї газети. Шукаючи відповіді на питання, чому місцеві газети не висвітлювали спортивні події та діяльність спортивних товариств у таких великих містах, ми натрапили на цікаву замітку харківського автора в журналі «Спорт»:

С грустью приходится отмечать тот факт, что Харьковские местные газеты совершенно игнорируют спорт, считая его за неизбежное зло. Каково! Отчетам о состязаниях во французской борьбе, когда приезжает труппа, уделают очень мало места (5 – 6 строк), об остальных отделах спорта совершенно ничего не пишут. Прогрессивные газеты, по простоте душевной, считают спорт антикультурным, регрессивным явлением и не ставят его ни во что¹²⁸.

¹²⁷ К открытию первой Российской Олимпиады. *Киевлянин*. 1913 №228. С. 3-4.

¹²⁸ Ляуданский В. Спорт в Харькове. *Спорт*. 1908. №10. С. 153.

Як бачимо спорт стикався з доволі консервативним світобаченням редакторів місцевих видань. Саме тому існувала необхідність у виникненні спеціалізованої періодики, яка б задовольняла зростаючі потреби населення. Журнали «Спорт», «К спорту!», «Спортивная жизнь», «Циклист», «Русский спорт» і «Сокол» з'явилися вчасно. Вони, як ми вважаємо, виконували роль як засобів масової інформації, так і об'єднуючої сили для усіх спортивних активістів Російської імперії. Як видно з вищезазначеного уривку, харківський автор описував стан справ у своєму місті в журналі, редакція якого знаходилася у Петербурзі. І це один з численних випадків. В минулому підрозділі, наприклад, ми розглядали статті лікаря Олександра Анохіна про перипетії, внутрішні негаразди та конфлікти у київських спортивних товариствах, які теж були опубліковані в тому самому журналі. Іркутськ і Гамбург, Одеса і Палермо, Париж і Петербург¹²⁹ – спортивні новини були як з усіх околиць Російської імперії, так із зарубіжжя, що неодмінно привертало увагу ширшого кола читачів.

Реклама в спортивній періодиці теж була розрахована на конкретну аудиторію і, можемо припустити, була дуже навіть помічною. Очевидно, що в тогочасних містах не було «Спортмастера» і «Декатлона», а тому закупівля форми та інвентаря не була настільки простим завданням. Фірми, що займалися цим, здебільшого і публікували оголошення в пресі. Прикладом може слугувати реклама в журналі «Русский спорт»¹³⁰. Навіть візуально найбільшу кількість місця займали оголошення з продажу інвентаря. Їх було чотири. Перше, заохочувало купити ракетки для тенісу, друге – упряж і сідла для кінного спорту, третє – м'ячі для футболу, і останнє – велосипеди. Детально аналізуючи ці оголошення, помітно, що в більшості випадків фірми використовували цікавий рекламний прийом – повідомляли читачеві, які чемпіони та на яких змаганнях одержали перемогу за допомогою їхнього товару. Таким чином, вони намагалися показати, наскільки якісними були їхні

¹²⁹ Спорт 1908 № 10 С. 156-160.

¹³⁰ *Русский спорт*. 1912. № 32. С. 19-20.

речі. Решту оголошень можна розподілити на два види: запрошення на заняття та ті, які зовсім не були дотичні до спортивної тематики. Серед перших, в даному прикладі, помічаємо рекламу занять з фехтування та верхової їзди¹³¹.

На відміну від локальних, загальноімперські видання все ж інколи писали на спортивні теми. Наприклад, популярність теми фізичного виховання і гімнастики для дітей підтверджується «Детской гимнастикой» – нарисом Олександра Анохіна в журналі «Нива»¹³². Показово, що це видання не є спортивно-спеціалізованим, а отже, передбачалось ширшому колу читачів. Нарис, на нашу думку, покликаний збільшити обізнаність батьків та вихователів у сфері дитячого фізичного виховання. Автор, наприклад, показав, які вправи можуть зашкодити здоров'ю незрілого організму, а які, навпаки, будуть його зміцнювати і розвивати. Олександр Анохін до того ж стверджував, що гімнастика для дітей раннього та дошкільного віку має проходити в ігровій формі¹³³. «Сухі» комплекси вправ не допоможуть привчати малюків до спорту, саме тому найкращим варіантом їхнього залучення до культу здорового тіла є біг, стрибки, лазіння та метання м'яча. Якщо ж говорити про вік від 6 до 8 років, то тут, як зазначав лікар, вже можна додавати елементи боротьби та дорослої гімнастики (прес, присідання тощо)¹³⁴.

Також «Нива» розглядала спорт для жінок. Перший випадок зустрічаємо в статті «Красота и гимнастика»¹³⁵. Там автори наводять приклад переможниці конкурсів краси, англійки Мод Оделль, яка завдячує своїй зовнішності та гарним формам саме комплексу фізичних вправ. Детально розглянувши ці вправи, ба навіть неодноразово випробувавши їх на собі, можемо стверджувати, що це звичайна розминка з додаванням присідань та однієї вправи на прес. Детальна інструкція з виконання разом з фотографіями допомагали повторити цей комплекс кожному бажаючому, адже нічого

¹³¹ Там само. С. 20.

¹³² Див.: Анохин А. Детская гимнастика. *Нива*. 1910. №36. С. 630-632.; Анохин А. Детская гимнастика (окончание). *Нива*. 1910. №37. С. 646-648.

¹³³ Там само. №36. С. 632.

¹³⁴ Там само. №37. С. 646, 647.

¹³⁵ Красота и гимнастика. *Нива*. 1910. №24. С. 438-439.

складного там не було. Навпроти, складніші рухи зустрічаємо в статті «Новый способ самозащиты»¹³⁶. Там жінкам запропоновано використовувати техніки джиу-джитсу, японського мистецтва бою, з метою самозахисту. Серед прийомів різноманітні больові захвати і удари, також кидання суперника через себе і протистояння особам зі зброєю. Все це підкріплено необхідними ілюстраціями для правильного повторення.

Отже, найбільше популяризації фізичної культури сприяли спеціалізовані спортивні періодичні видання, які створювали інформаційний простір для усієї імперії. Локальна преса нечасто долучалася до написання спортивних новин, хоча навіть не спеціалізовані загальноімперські журнали інколи писали на цю тему для своїх читачів.

¹³⁶ Новый способ самозащиты. *Нива*. 1910 №32. С.567–569.

3. Участь Російської імперії у відродженні Олімпійських ігор

3.1. Міжнародний Олімпійський рух: додання перешкод

Кінець XIX століття характеризується створенням міжнародних організацій, спілок, проведенням наукових конференцій, всесвітніх торговельних і промислових виставок. Це сприяло як співпраці різних народів, так і обміну їхнім культурним досвідом. Як зазначає Ласло Кун, розвиток спортивного руху, здебільшого, проходив у вузьких національних рамках, не виходячи за їхні межі, проте часом все ж вдавалося організувати певну взаємодію спортсменів із сусідніх країн у формі двосторонніх візитів або змагань¹³⁷. Саме тому ідея створення сучасних Олімпійських ігор, спортивного заходу світового значення, до якого би долучалися представники багатьох держав, була саме «на часі». Загальновідомо, що головним ініціатором відновлення Ігор був французький барон П'єр де Кубертен, який заснував Міжнародний олімпійський комітет (далі МОК – Л.М.). Він не був прихильником німецьких спортивно-військових або польських спортивно-патріотичних рухів, на кшталт, «сокільства», адже вважав, що муштра вбиває фізичну культуру¹³⁸, яка має ґрунтуватися першочергово саме на душі змагань та чесній конкуренції. Головною метою П'єра було, як він сам наголошував, завдяки відкриттю вільного руху спортсменів поширити ідеї гуманізму та миру у всьому світі¹³⁹.

Однак прагнення француза були дещо романтизовані. На перших же Олімпійських іграх голова МОК стикнувся з тим, що не кожна нація здатна погодитися з участю в змаганнях своїх віковичних ворогів і легко та просто забути всі образи заради головної мети спорту, як об'єднавчої сили. За згадками нашого земляка, генерала Олексія Бутовського, члена першого МОК від Російської імперії, німці на початку рішуче відмовилися від участі в Іграх, по-перше, тому що ідея їхнього створення належить французам, а по-друге, тому що їх не запросили на паризький атлетичний конгрес 1894 року, а по-

¹³⁷ Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта. Москва, 1982. С. 222.

¹³⁸ Там само. С. 224.

¹³⁹ Там само. С. 227.

третє, тому що ідеї німецького Turnen (німецькі вправи, гімнастика – Л.М.) сильно відрізняються від вправ та видів спорту, яким виділяли головне місце на змаганнях. І останньою причиною було те, що для німців участь в Іграх була актом непатріотичним¹⁴⁰. Так чи інакше, німецькі спортсмени таки приїхали на олімпіаду, і навіть опинилися серед її призерів.

З приводу спортсменів-представників Російської імперії констатуємо, що лише один атлет мав брати участь у змаганнях, однак в останній момент і він не вийшов на арену¹⁴¹. Причиною малого числа російських спортсменів вбачаємо у фінансуванні їхньої подорожі, адже, фактично, вони мусили їхати до Афіни за власний рахунок. Натомість Олексій Бутовський, як член МОК, відвідав перші Олімпійські ігри 1896 року. Його спогади є надзвичайно важливими не лише для дослідження питання участі Російської імперії у відроджених Іграх, а й для аналізу змагань в цілому. Там, зокрема, ми знаходимо інформацію про те, що навіть серед глядачів росіян майже не було¹⁴². Серед його співвітчизників знаходимо лише великого князя Георгія Михайловича, який, як відомо, був одружений на принцесі Греції, а також греків, що прибули з імперських міст, наприклад Одеси, на свою етнічну батьківщину.

Проаналізувавши кількість згадок про Олімпійські ігри на прикладі спортивно-велосипедного журналу «Циклист»¹⁴³, можемо зробити висновок, що російського читача нові змагання зацікавили. По-перше, це прослідковується у кількості виділених сторінок для цієї теми: у трьох номерах по три сторінки. Тоді як на постійні рубрики виділяли, здебільшого, сторінку-дві. По-друге, бачимо деякий зсув у місцезрештуванні статей про Ігри. Якщо в першому випуску про них можна було прочитати на 7-9 сторінці,

¹⁴⁰ Бутовский А. Афины весной 1896 года. *Наука в олимпийском спорте*. 2016. № 2. С.8.

¹⁴¹ Там само. С. 20.

¹⁴² Там само. С. 20.

¹⁴³ Олимпийские игры. *Циклист: иллюстрированный журнал всех видов спорта, автомобилизма и фотографии*. 1896. №15. С. 7– 9; №16. С.7–8; №17. С. 4–6.

то в останньому – на 4-6, тобто інформацію поставили наперед, що є своєрідним індикатором популярності цієї теми.

Наступні ігри 1900 та 1904 років, які проходили відповідно у Парижі та Сент-Луїсі пройшли майже поза увагою імперської преси. Це, на нашу думку, пов'язано передовсім з тим, що більшим зацікавленням відзначалися всесвітні виставки, які проходили у той самий час, і яким змагання були приурочені, а також з тим, що жодного разу представники Російської імперії не вибороли призових місць, ба більше, можливо через дальність шляху, вони не приїхали на Олімпіаду 1904 року в США. Ласло Кун вдало зазначає, що проблема цих двох Ігор полягає саме в прив'язці до всесвітніх виставок, члени яких вирішили відсторонити від участі в організації П'єра де Кубертена, через що деякі держави вирішили бойкотувати змагання¹⁴⁴. Третя Олімпіада також відзначилася і найменшою кількістю країн-учасниць, яких було лише 12. Для порівняння на перші Ігри приїхали представники з 14 країн, на другі – з 24.

Змагання 1908 року проходили в Лондоні. Число учасників було майже втричі більше, ніж на минулих Іграх. Преса теж активізувалася. Щотижневик «Спорт» запустив в своїй хроніці тимчасову рубрику «IV Олімпіада»¹⁴⁵. Здебільшого, там містилися сухі повідомлення про Ігри з переліком переможців та коротенької інформації про перебіг змагань. Вони були надзвичайно успішними для Російської імперії, адже двоє її представників Миколай Орлов (у легкій вазі) і Андрій Петров (у важкій) посіли друге місце в боротьбі¹⁴⁶. Однак найкращий результат показав Миколай Панін-Коломенкін, який отримав золоту медаль по фігурному катанню, виду, який вперше увійшов в перелік змагань Олімпійських ігор. Це перше місце було першим і останнім в історії спорту Російської імперії.

Останньою для царської Росії була п'ята Олімпіада в Стокгольмі. Оглядати її взявся журнал «Русский спорт», котрий вперше з'явився у 1909

¹⁴⁴ Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта. Москва, 1982. С. 240.

¹⁴⁵ Див. наприкл.: IV Олимпиада. Хроника. *Спорт*. 1908. №22. С.346-347.

¹⁴⁶ Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта. Москва, 1982. С. 241.

році. В даному випадку автори періодичного видання вели не лише суху хронологію подій, а намагалися детально описати та проаналізувати змагання. Вони, зокрема, неодноразово наголошують на різних проблемах Олімпійських ігор у Стокгольмі. Першою з них можемо виділити нечесне та несправедливе суддівство. В журналі писали, що судді не могли підтримувати необхідний порядок, через що часто траплялось так, що вигравав не той, хто краще підготовлений в спортивному плані, а той, хто краще вмів суддями керувати¹⁴⁷.

Схожа критика стосувалась і шведів, які зайняли перше місце в змаганнях:

Хотя первое место заняли шведы, но правильнее было бы их поставить на второе место после американцев. Большинство судей шведов понятно были менее строги к своим спортсменам и несколько пристрастны к опасным конкурентам¹⁴⁸

Така проблема неодноразово зустрічається на різних змаганнях початку ХХ століття, адже тоді ще не було взято за правило, що суддя не має бути земляком одного з учасників, також не набула поширення практика заміни судді за бажанням спортсмена.

Проте автори «Русского спорта» не намагалися виправдати програш своїх співвітчизників, а навпаки, критикували і визнавали погану підготовку спортсменів. Показовими є змагання з фехтування на рапірах, де всі російські спортсмени програли:

Причина проста: они не умеют состязаться; они считают, что отлично делают, когда в пределах строгих классических правил наносят друг другу удары; а когда встречаются с противником, который в опасную минуту поворачивается спиной, чтобы избежать верного удара, они теряются и не понимают такой системы борьбы. А судьи к тому же настолько неопытны и неподготовлены, что у них всегда прав тот, кто больше кричит...¹⁴⁹

З власного фехтувального досвіду можемо пояснити цей фрагмент. У фехтуванні заборонено колоти свого опонента у спину, а тому і повертатися спиною, в сучасних поєдинках заборонено. Якщо суперник повернувся під час бою спиною, то суддя мусить дати йому «червону» карточку – штрафний удар.

¹⁴⁷ Дюперрон Г. Иностранцы и мы. По поводу олимпийских игр. *Русский спорт*. 1912. №28. С. 3.

¹⁴⁸ Тарасов Н. V-ая Олимпиада. *Русский спорт*. 1912. №30. С. 7.

¹⁴⁹ Дюперрон Г. Иностранцы и мы. По поводу олимпийских игр. *Русский спорт*. 1912. №28. С. 3.

В даному уривку бачимо ситуацію, яка свідчить про некомпетентність суддів і розгубленість російських спортсменів, які не зупинили поєдинок та не вимагали «червоної» карточки для свого опонента або його дискваліфікації, скоріше за все, через те, що вони не мали великого змагального досвіду. Щодо крику, справа полягає у тому, що у фехтуванні навіть, здавалося б, при обоюдному ударі, можна віддати бал одному із спортсменів, якщо було видно, що він намагався випередити свого суперника і швидше нанести удар. Так як фехтувальні удари дуже швидкі, то часто судді можуть не помітити такого маневру і сумніватися, чи віддати комусь перемогу чи зробити «нічию». Тут і вступає в силу крик, як форма запевнення спортсменів, що саме вони, а не їх опоненти є переможцями у поєдинку. Часом, хто сильніше кричить, того і перемога. Так як тоді ще не була затверджена практика відео повторів, то все залежало від професіоналізму судді.

Загалом, Олімпійські ігри у Стокгольмі виявилися «особенно трудными»¹⁵⁰ для учасників з Російської імперії. «Русский спорт» сформував таблицю з кількістю учасників від кожної країни та кількістю балів, які вони заробили, де перше місце дорівнює 3 балам, друге – двом, а третє, відповідно, одному¹⁵¹. З таблиці випливає, що імперія, відправивши 175 учасників, отримала лише 6 балів, в той час, як, наприклад, Південно-Африканський союз відправив 22 спортсменів, натомість отримав 16 балів. Власне, це є гарним показником підготовки російських атлетів.

Завершити цей підрозділ хочемо вирізкою з вищезазначеного журналу: «Нам, русским спортсменам, необходимо показать хороший пример всему славянству и доказать иностранцам на следующей Олимпиаде свою успешность в спорте»¹⁵². Ця мета і стала причиною організації Першої російської олімпіади, яка б мусила не лише дати необхідний змагальний досвід

¹⁵⁰ Тарасов Н. V-ая Олимпиада. *Русский спорт*. 1912. №30. С. 7.

¹⁵¹ Там само.

¹⁵² Там само.

спортсменам з усієї імперії, а й обрати з них кращих, які б гідно представили країну на наступних Іграх.

Отже, на відміну від уявлень П'єра де Кубертена, олімпійський рух зустрівся з декількома перешкодами у своєму становленні, починаючи з того, що не всі нації підтримували формат змагань та цінності, на яких наголошував головний ідеолог Ігор, і завершуючи інколи банальною неучастю в змаганнях спортсменів, які не отримували фінансової підтримки і спонсорства від своїх країн, і мусили самі оплачувати всі свої витрати на дорогу, їжу та житло. Проте, так чи інакше, а поступово Олімпіади стають популярними і для суспільства, і як арени для суперництва між державами, які прагнуть краще підготувати своїх учасників, щоб перемогти. Російська імперія в цій гонитві не стала винятком, що підтверджується поступовим наростанням уваги до змагань з боку суспільства та засобів масової інформації.

3.2. Організація Київської Олімпіади 1913 р.

Повернення Олімпійських ігор стало для всього світу переходом до ери спорту та фізичної культури. Швидкими темпами, починаючи з 1896 року, коли відбулися перші ігри, країни-учасниці починають готувати своїх представників в надії, що ті стануть кращими та гідно продемонструють міць своєї Батьківщини. Причини такої популярності олімпіад вбачаються не лише у яскравості видовищ, а й у конкуренції, відчутті азарту, яким сповнюється глядач. «Азарт и спорт связаны друг с другом столь близко и крепко, что нередко затрудняешься сказать, где кончается спорт и начинается азарт»¹⁵³ – писали в одному зі спортивно-сатиричних журналів початку ХХ століття. IV Олімпійські ігри вперше принесли золоту медаль Російській імперії, проте наступні у 1912 році виявилися провальними, і країна не отримала жодного омріяного «золота». На нашу думку, це стало однією з основних причин, що спонукала владу та суспільство активно зайнятися проблемою спорту та пошуком гідних кандидатів на наступну олімпіаду, яка мала б відбутися у

¹⁵³ Са-нь А. Заметки спортсмена. *Азарт : Еженедельный иллюстрированный журнал игр и спорта, общественно-политической сатиры и юмористики*. 1906. №1. С. 3.

1916, якби не Перша світова війна. Таку мету підтверджує і один з випусків спортивного журналу «К спорту!» за 1913 рік, який визнає погану підготовку Російського олімпійського комітету (далі РОК – Л.М.), який був заснований перед Олімпійськими іграми в Стокгольмі, та показує його наміри реабілітуватися до наступних змагань через затвердження формату національної Олімпіади¹⁵⁴. Очевидно, що ніщо так добре не сприяє зростанню спортсменів, як змагання, на яких вони мають змогу побачити своїх противників, вивчити їхні прийоми та застосувати нові техніки. Локальні змагання не могли забезпечити широку конкуренцію з великою кількістю учасників, які до цього не зустрічалися один з одним у спортивному поєдинку. Вирішенням цієї проблеми якраз-таки і став проєкт Першої російської олімпіади.

Зрозуміло, що організація такої великої події вимагала як матеріальних, так і людських ресурсів. Проте, як зазначає у своїй праці Сергій Бубка, міська влада Києва спочатку не проявляла ініціативу ні щодо фінансування заходу, ні в будь-яких інших питаннях, наприклад, визначення місця проведення¹⁵⁵. Ситуація змінюється лише, коли Великий князь Дмитро Павлович вирішив стати покровителем олімпіади та її почесним гостем. Однак вирішальну роль в якісній організації змагань зіграли професор Валентин Крамаренко та Олександр Анохін, який був головою Київського олімпійського комітету. Окрему вдячність журнал «К спорту!» висловлює генералу Воєйкову, який займався розвитком спорту на посаді очільника РОК, а також зазначає, що Перша російська олімпіада з технічного боку була проведена просто блискуче¹⁵⁶.

З поміж правил олімпіади, які наводить у своїй праці Сергій Бубка¹⁵⁷, варто звернути увагу на те, що брати участь у змаганнях могли лише любителі,

¹⁵⁴ Генниг В. Российский Олимпийский Комитет. *К спорту!* 1913. № 25. С. 2-3.

¹⁵⁵ Бубка С. Н., Булатова М. М. Київ – 1913. Перша Російська Олімпіада. Київ, 2013. С. 192-193.

¹⁵⁶ Первая Российская Олимпиада в г. Киеве. *К спорту!* 1913. №29. С. 5.

¹⁵⁷ Бубка С. Н., Булатова М. М. Київ – 1913. Перша Російська Олімпіада. Київ, 2013. С.195-196.

як чоловіки так і жінки. Відмінність любителів від професіоналів полягає не в їх меншій спортивній кваліфікації, а у тому, чи отримують вони кошти за свій виступ. Наприклад, наш відомий земляк, борець Іван Піддубний був професіоналом, виступав у цирках та на чемпіонатах світу, на кшталт сучасних боксерських, за які він отримував заробітну платню, тому і не міг стати учасником Олімпіади. У випадку любителів, спорт не був їхньою професією, а гроші вони могли отримати лише в якості призового фонду.

Не можемо оминати теми відкриття Олімпіади. Незважаючи на те, що не всі приготування були виконані у заплановані терміни, і в день знакової події ще дещо доопрацьовували, всі роботи встигли завершити до 11 години, а о 12 вже прибули «височайші» гості і розпочався парад¹⁵⁸. Цікавий і той факт, що перед початком змагань представники київського духовенства окропили стадіон святою водою і провели спеціальний молебень¹⁵⁹. Кияни радо зустрічали відкриття Олімпіади. Трибуни стадіону «Спортивне поле» були повністю заповнені, а на церемонії відкриття змагань був встановлений рекорд – майже 10 000 глядачів¹⁶⁰. Такий ажіотаж можна пояснити як постійною рекламою, обговоренням майбутнього заходу, так і прибуттям монарших осіб, а саме Великого князя Дмитра Павловича та князя Гавриїла Костянтиновича. Про те, що для жителів міста це була дійсно знакова подія, говорить і той факт, що студенти були звільненими від занять під час проведення олімпіади, багато з них допомагали в організації змагань, за що отримували безкоштовні квитки¹⁶¹.

Щодо негативних аспектів Першої російської олімпіади, то журнал «К спорту!» наголошує на занадто великій кількості саме київських суддів:

Не совсем хороша была исполнительная часть, лежащая, главным образом, на обязанностях судей. Это последнее обстоятельство объясняется отсутствием достаточного количества судей. Судьи были преимущественно

¹⁵⁸ Первая Российская Олимпиада. *Киевлянин*. 1913. №229. С.3

¹⁵⁹ Там само.

¹⁶⁰ Зеленюк О.В., Чекмарьова В.В. Київська олімпіада 1913 р.: перша спроба втілення ідеалів олімпійського руху на теренах України. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. С.163.

¹⁶¹ Там само.

*киевляне, так как из Петербурга приехали лишь Дюпперон и Срезневский, да и то пробывшие не все состязания, а из Москвы судить никто не приехал*¹⁶².

Таким чином автори даного видання фактично натякають на деяку несправедливість, яка існувала на змаганнях, адже відомо, що судді часто допомагають своїм землякам та засуджують їхніх суперників. Напевне, саме цим намагаються пояснити успіхи київських атлетів та Олімпіаді. Однак, якщо проаналізувати число переможців та їхнє територіальне походження, то виявиться, що київські спортсмени, хоча й добре проявили себе на змаганнях і навіть ставили рекорди, проте першість все ж була за петербуржцями. Один з них виборов аж 7 нагород (6 золотих та 1 бронзову)¹⁶³. Москвичі ж явно програвали киянам. Тому не дивно, що журнал «К спорту!», видавництво якого знаходилося у Москві так критикувало результати змагань. Ось, що пишуть автори журналу:

*...киевлянами были завоёваны все эстафетные и командные бега, что безусловно объясняется тем, что участие в командах принимали, в большинстве случаев, лишь одни киевляне, так как общества других городов не в состоянии были отправить специальные для этого команды. Москва! Из этого города на Олимпийские игры поехали далеко не все лучшие силы. Отсутствовали почти все московские рекордсмены...*¹⁶⁴

На Олімпіаді були представники майже усіх видів спорту, заявлених і на міжнародних Олімпійських іграх, зокрема легкої атлетики, фехтування, боротьби, гімнастики, стрільби, плавання, тенісу, велоспорту та футболу. Деякі змагання, особливо з водних видів спорту, не були представлені власне на Олімпіаді, проте були їй приурочені і відбулися після її завершення, тобто після 24 серпня. Незважаючи на те, що де-юре вони проходили вже після Олімпіади, де-факто були її продовженням. Через це виникає проблема з обрахуванням точної кількості учасників з 20 по 24 серпня. Число коливається від 400 до 600¹⁶⁵.

¹⁶² Первая Российская Олимпиада в г. Киеве. *К спорту!* 1913. №29. С.5.

¹⁶³ Бубка С. Н., Булатова М. М. Київ – 1913. Перша Російська Олімпіада. Київ, 2013. С.212.

¹⁶⁴ Первая Российская Олимпиада в г. Киеве. *К спорту!* 1913. №29. С. 6.

¹⁶⁵ Бубка С. Н., Булатова М. М. Київ – 1913. Перша Російська Олімпіада. Київ: Олімпійська література, 2013. С.201.

Важливо відмітити і участь жінок у змаганнях. Саме у цей період їм потроху починають відкриватися двері міжнародних спортивних арен. Так перші Олімпійські ігри 1896 року зовсім не допустили участі спортсменок, наступні у 1900 році дозволили їм змагатися лише у гольфі та тенісі, ще через чотири роки – у стрільбі з лука, IV Олімпійські ігри знаменували початок жіночих змагань з фігурного катання, а Олімпіада у Стокгольмі – з плавання і стрибків у воду. Проте Перша Російська Олімпіада випередила міжнародну, дозволивши жінкам, окрім всього вищеперерахованого, брати участь у легкоатлетичних змаганнях та у фехтувальних поєдинках, однак лише з рапіри¹⁶⁶. Шпага та шабля лишалися чоловічою прерогативою. Зазначимо, що свою фехтувальну майстерність підтвердили киянки Раткова, Попова та Троїцька, які посіли перше, друге та третє місце відповідно, а Попова до того ж стала володаркою семи нагород на Олімпіаді¹⁶⁷.

Отже, Перша російська олімпіада, проєкт якої був запропонований після поразки на Олімпійських іграх 1912 року, загалом мала на меті популяризацію та розвиток спорту в Російській імперії, але конкретні її цілі полягали у тому, щоб визначити потенційних олімпійців на наступний сезон та провести збір усіх спортсменів імперії, які б не лише показали свої здібності, а й отримали досвід з новими конкурентами. Серед негативних аспектів організації заходу варто визнати замалу кількість не київських суддів, що дійсно могло сприяти несправедливим результатам, однак після нашого аналізу переможців змагань, можемо зробити висновок, що загалом, Олімпіада була проведена все ж чесно. Позитивними аспектами, звичайно ж, була участь великої кількості представників різних видів спорту, а серед них і жінок, котрі вперше в історії олімпіад брали участь у фехтувальних поєдинках з рапіри та у легкій атлетиці. Жителі Києва також відіграли важливу роль в Олімпіаді не лише як глядачі, а й як організатори та волонтери. Перша російська олімпіада дала поштовх

¹⁶⁶ Там само. С. 216.

¹⁶⁷ Там само. С. 216-217.

розвиткові фізичної культури та спорту передусім на українських теренах, де вона і була проведена.

Висновок

Зростанню популярності спорту в українських містах Російської імперії сприяли декілька факторів. По-перше, це всесвітній олімпійський рух, який викликав відчуття спортивного змагального азарту та бажання бути переможцями. Ігри також ставали справжніми аренами для суперництва між країнами, які намагалися краще підготувати своїх представників-спортсменів. По-друге, йому сприяли зміни поглядів педагогів і лікарів, які завважували на необхідності чергування розумової та фізичної активності учнів та студентів. По-третє, існувала підтримка фізичної культури державою, яка відчувала необхідність у ліпшій спортивно-військовій підготовці населення, і підприємцями. Наостанок, не можна оминути великої ролі в популяризації спорту спеціалізованих періодичних видань, які створили інформаційний простір для поціновувачів фізичної культури з усієї імперії.

Якщо говорити про спорт як одну із складових повсякденного життя різних категорій містян, то варто відмітити, що велику роль в його становленні відіграли саме іноземці, які в період індустріалізації приїхали до міст і почали знайомити населення з різноманітними видами спорту. На початку до фізичної культури долучалися здебільшого елітарні групи населення, адже спортивне оснащення та інвентар не були доступними всім. Проте, крок за кроком, їхній приклад надихав інших, особливо учнівську та студентську молодь. Спорт поступово, в якості гімнастики, входить в програми навчальних закладів. В учнів також з'явилася змога займатися і іншими видами спорту: фехтуванням, плаванням, греблею, крокетом, футболом, тощо. Місцеві спортивні активісти, які перейняли зарубіжні практики, та бувші студенти та учні, які захопилися фізичною культурою у навчальних закладах, намагалися всіляко розповсюджувати її серед населення, організовуючи спортивні вечори, лекції, виступи. Інколи вони отримували матеріальну та фінансову допомогу від державних установ, органів самоврядування, меценатів та підприємців. Власники великих підприємств починали осмислювати спорт як опцію корисного для здоров'я дозвілля, а тому організовували для своїх робітників

та службовців гуртки і також надавали кошти для створення необхідної інфраструктури.

Київ, в якому мешкали найбільш діяльні спортивні активісти того часу, і розвивались основні види спорту, недарма було обрано місцем проведення Першої російської олімпіади. Різноманітні змагання і вона в тому числі залучали до свого проведення велику кількість людей, яким цікаво було відвідати такі нові і захопливі заходи, а наступного разу може й взяти в них участь і самим стати переможцями.

Можемо зробити висновок, що кінець XIX – початок XX століть став рубіжним періодом, коли населення українських міст почало входити в еру спорту і фізичної культури.

Список використаних джерел і літератури

1. Джерела:

1.1. Опубліковані:

1. Бутовский А. Афины весной 1896 года. *Наука в олимпийском спорте*. 2016. № 2. С. 8–23.
2. Бутовский А. Д. Собрание сочинений: в 4 т. / Укладачі С. Н. Бубка., М. М. Булатова. Київ: Олімпійська література, 2009. Т. 2. 424 с.
3. Дюперрон Г. Библиография спорта и физического развития. Петроград: Канцелярия Сов. при Главнаблюдающем, 1915. 263 с.
4. Земский сборник Черниговской губернии. Чернигов: Типография губ. земства. 1894. Вып. 4.
5. Краткие сведения о современном положении начального образования в Черниговской губернии. Чернигов: Типография С. И. Цинберга, 1913.
6. Лесгафт П. Руководство по физическому образованию детей школьного возраста. Ч.1. Санкт-Петербург: Типография А. Бенке, 1912. с. 384.
7. Объединенное дворянство: Съезды уполномоченных губернских дворянских обществ. 1906–1916 гг. В 3 тт. Т. 2. 1909–1912 гг. Книга 1. 1909–1910 гг. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. 679 с.
8. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1912/13 учебный год. Части I и II. Киев: Типография Т-ва И. Н. Кушнерев и К., 1913. 725 с.
9. Спутникъ по г. Кіеву : иллюстрированный путеводитель по Кіеву и его окрестностямъ : (...). – 8-е изд. С. М. Богуславскаго, испр. и доп. Д. Марголинымъ. Кіевъ: Типографія 1-й Артели Печатнаго Дѣла, 1913. 138 с.
10. Столетие Киевской первой гимназии (1809 – 1811 – 1911 г.г.). Именные списки и биографии должностных лиц и воспитанников гимназии. Киев: Типография С.В. Кульженко, 1911. Т.1. 548 с.

1.2. Періодика:

1. Анохин А. Детская гимнастика (окончание). *Нива*. 1910. №37. С. 646–648.
2. Анохин А. Детская гимнастика. *Нива*. 1910. №36. С. 630–632.
3. Атлетика. Киев. *Спорт*. 1908. № 12. С.193.
4. В Одессе. Роллер-скетинг. *Спортивная жизнь*.1910. № 7. С. 64.
5. Генниг В. Российский Олимпийский Комитет. *К спорту!* 1913. № 25. С. 2–3.
6. Гриневский А. Велосипедный спорт в Житомире. *Спорт*. 1908. №12. С. 185–186.
7. Гриневский А. Роль спорта в борьбе с пьянством. *Спорт*. 1908. №17. С. 266-267.
8. Дюперрон Г. Иностранцы и мы. По поводу олимпийских игр. *Русский спорт*.1912. №28. С. 3–4.
9. Екатеринослав. *Спорт*. №18. 1908. С. 280.
- 10.К открытию первой Российской Олимпиады. *Киевлянин*. 1913 №228. С. 3-4.
- 11.Красота и гимнастика. *Нива*. 1910. №24. С. 438-439.
- 12.Лукаш А. Гимнастика в средних учебных заведениях. *Сокол*. 1912–1913. №2. С. 24 –26.
- 13.Ляуданский В. Спорт в Харькове. *Спорт*. 1908. №10. С. 152–153.
- 14.Николаев. *Русский спорт*. 1909. №20. С.11.
- 15.Новый способ самозащиты. *Нива*. 1910 №32. С.567–569.
- 16.Олимпийские игры. *Циклист: иллюстрированный журнал всех видов спорта, автомобилизма и фотографии*. 1896. №15. С. 7– 9.
- 17.Олимпийские игры. *Циклист: иллюстрированный журнал всех видов спорта, автомобилизма и фотографии*. 1896. №16. С.7–8.
- 18.Олимпийские игры. *Циклист: иллюстрированный журнал всех видов спорта, автомобилизма и фотографии*. 1896. №17. С. 4–6.

- 19.Первая Российская Олимпиада в г. Киеве. *К спорту!* 1913. №29. С. 5–8.
- 20.Первая Российская Олимпиада. *Киевлянин*. 1913. №229. С. 3–4.
- 21.Росс Б. Киев. *Спорт*. 1908. № 12. С. 183, 192–193.
- 22.Росс Б. Спорт в Киеве. *Спорт*. 1908. №26. С. 409-410.
- 23.Росс Б. Чемпионат Атлетического Общества в Киеве. *Спорт*. 1908. №1. С. 12.
- 24.*Русский спорт*. 1912. № 32. С. 19-20.
25. Са-нь А. Заметки спортсмена. *Азарт : Еженедельный иллюстрированный журнал игр и спорта, общественно-политической сатиры и юмористики*. 1906. №1. С. 3.
- 26.Спорт в Одессе. *Спорт*. 1908. №13. С. 200-201.
- 27.Спортивные организации Киева. *Русский спорт*. 1909. № 20. С. 11.
- 28.Тарасов Н. V-ая Олимпиада. *Русский спорт*. 1912. №30. С. 7.
- 29.Герновский А. Известия сокольских обществ. Полтава. *Сокол*. 1912–1913. №4-5. С. 85 – 86.
- 30.Футбол. *Русский спорт*. 1912. № 28. С. 14 –16.
- 31.IV Олимпиада. Хроника. *Спорт*.1908. №22. С.346-347.
- 32.Lanterne. Из Харькова. *Циклист: иллюстрированный журнал всех видов спорта, автомобилизма и фотографии*. 1895. №2. С. 11–12.
- 33.Leo. Атлетика. Киев. *Спорт*. 1908. №10. С. 159.

2. Література:

2.1. Монографії, збірки статей, брошури, тези конференцій:

1. Куліков В. О. Підприємства й суспільство в заводських і шахтарських поселеннях Донбасу та Придніпров'я в 1870 –1917 рр. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. 388 с.
2. Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта. Москва: «Радуга», 1982. 400 с.
3. Шандра В., Аркуша О. Україна в ХІХ столітті: доба модернізації. Київ: Академперіодика, 2022. 706 с.

4. Суник А. Российский спорт и олимпийское движение на рубеже XIX – XX веков. Изд. 2-е, исправл. и дополн. Москва: Советский спорт, 2004. 764 с.

2.2. Статті:

1. Алексеев С. В. История регулирования физической культуры и спорта в Российской империи в период XVIII — начале XX вв. *Право и государство: теория и практика*. 2016. №. 5 (137). С. 98–107.
2. Балджи И., Саленко Г. Физкультурно-спортивное движение в Екатеринославской губернии в дореволюционный период (конец XIX в. – 1917 г.). *Спортивний вісник Придніпров'я*. Дніпро, 2016. № 1. С. 152–157.
3. Бубка С. Алексей Бутовский: жизненный путь и творческое наследие. *Наука в олимпийском спорте*, 2013. №1. С. 4–26.
4. Вербицкий В. А. Водний спорт як засіб позашкільної практики фізичного виховання в освітніх закладах Одеського навчального округу (1894-1913 рр.). *Емінак: Науковий щоквартальник*. Київ-Миколаїв, 2007. №2 (2). С.98 –104.
5. Вінцовський Т. Зародження футболу в навчальних закладах Одеси. *Південний захід. Одесика. сторико-краєзнавчий науковий альманах*. Вип. 25. Одеса: Друкарський дім, 2018. С. 64 – 88.
6. Вінцовський Т. Футбол в Одесі у період революції: приклад «Маккабі» в сезоні 1917/1918 рр. *Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах* / Гол. ред. В. Савченко. Вип. 33. Одеса: Бондаренко М. О., 2023. С.99 – 121.
7. Вострокнутов Л. Д. Спортивний рух в Україні кінця XIX–початку XX ст. *Вісник університету внутрішніх справ*. 1999. №. 9. С. 222-226.
8. Грибан Г. П. Історія діяльності гімнастичного товариства «Сокіл» на Волині. *Східноєвропейський історичний вісник*. Дрогобич: Посвіт, 2017. Спеціальний випуск II. С. 46–51.

9. Дьоміна О., Бусол В. Історична періодизація розвитку спортивного фехтування в Україні. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2013. № 3. С. 191–195.
10. Зеленюк О.В., Чекмарьова В.В. Київська олімпіада 1913 р.: перша спроба втілення ідеалів олімпійського руху на теренах України. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. С. 161 – 166.
11. Кізченко В.І. З історії розвитку спорту на Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Український історичний журнал*. 1980. № 7. С. 94–102.
12. Кругляк М. Спорт в житті студентства підросійської України другої половини ХІХ–початку ХХ ст. *Історична панорама*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. № 8. С. 7–19.
13. Кураса Г. Розвиток футболу на Миколаївщині в період Російської імперії та на початку радянських часів. *Physical education, sport and health culture in modern society*. 2008. № 1. С. 70-73.
14. Лях-Породько О. Євген Гарнич-Гарницький – засновник київського атлетичного товариства та популяризатор сокільства на українських землях Російської імперії. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2011. № 1. С. 109-113.
15. Лях-Породько О. О. Особливості становлення сокільського руху на території українських земель, які перебували у складі Російської імперії на початку ХХ століття. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2009. № 1. С. 86-99.
16. Наумчук В. Євро – 2012: історія українського футболу в контексті європейського виміру. Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць.. Серія: : Історія, міжнародні відносини. 2012. Вип. 9. С. 99 –105.
17. Приходько Г.І. Олександр Анохін: Сторінки біографії. Педагогічна спадщина // Нова педагогічна думка. 2013. № 4. С. 180–183.

18. Рылов В. Ю. Патриотические и военно-спортивные организации в общественно-политической жизни России начала XX века. *Via in tempore. История. Политология*. 2010. №7 (78). С. 150–157.
19. Таран Л. Особливості діяльності Першого Гімнастичного Товариства у Харківській губернії наприкінці XIX та початку XX сторічч. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2019. № 6. С. 5–9.
20. Тригуб П. М., Довгань Н. Ю. Діяльність Миколаївської міської думи в галузі освіти, охорони здоров'я, фізичного виховання і спорту (друга половина XIX – початок XX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Вип. 5. Запоріжжя: Тандем-У, 1999. С. 177–183.
21. Черпак Ю. В. Внесок О. К. Анохіна та В. К. Крамаренка у розвиток фізичного виховання молоді в Києві (перше десятиліття XX ст.). Фізична культура і спорт у сучасному суспільстві: досвід, проблеми, рішення: матер. міжнар. наук.-практич. конф. / редкол.: В. О. Огнев'юк, Л. Л. Хоружа, Н. М. Віннікова, Т. Г. Дибя, Т. В. Нестерова. Київ, 2012. С. 46–56.

3. Довідкові (бібліографічні) видання, енциклопедії, словники:

1. Бубка С. Н., Булатова М. М. Київ – 1913. Перша Російська Олімпіада. Київ: Олімпійська література, 2013. 232 с.
2. Словник української мови в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 9. 916 с.

4. Електронні ресурси:

1. Куделко В.Е., Аркуша А.О. Фізична культура. *Фармацевтична енциклопедія*. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/373/fizichna-kultura> (дата звернення: 18.05.2023).

2. Скетинг-ринк для масс. URL: <http://mycity.kherson.ua/avtory-ag/skorohod/sketing-rink-dlya-mass.html> (дата звернення: 18.05.2023).